

LOODUSLIKUD PÜHAPAIGAD HELME KIHELKONNAS

JUHENDMATERJAL KOOLIDELE

Ahto Kaasik

Meegaste 2021

Kogumiku koostamist rahastas Eesti Rahvakultuuri Keskus

Kogumiku koostamises osalesid Hiite Maja SA ning MTÜ Põline Pere

Tekst ja fotod: Ahto Kaasik

Käesolev kogumik on koostatud MTÜ Lilli Looduskeskuse projekti "Tutvustame lastele Mulgimaa looduslikke pühapaiku" raames. Projekti rahastaja Eesti Rahvakultuuri Keskus.

EESTI
RAHVAKULTUURI
KESKUS

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
MIS NEED PÜHAPAIGAD ON?	4
SOOVITUSI PÜHAPAIKADE KÜLASTUSEKS	7
HEAD TAVAD.....	13
HELME KIHELKONNA PÜHAPAIGAD	15
HELME HIIS, HELMEDE ALLIK, ARSTLE ALLIK	19
HELME ORJAKIVI.....	25
MÖLDRE LOHUKIVID.....	31
TÕRVA VANAMÕISA JÄRV	34
SALVE TAMM	37
KOORKÜLA SILMAALLIKAS.....	39
JETI LINSI SAARIK	42
JETI KALME VÄRAT.....	46
AITSRA PÜHA KIVI.....	48
TAAGEPERA MÄEMÕTSA PÜHA KIVI	50
ALA PÜHA KIVI	53
KÄHU HELGIKIVI.....	55
TAAGEPERA PAELAPUUD.....	58
PÄRIMUSI TEISTEST HELME KHK PÜHAPAIKADEST	61
HIITEGA SEOTUD REGILAULE HELME KIHELKONNAST	64
IGAÜHEHEÕIGUS.....	65
VAATA LISAKS	66

SISSEJUHATUS

Käesolev kogumik tutvustab valikut Helme kihelkonna looduslikest pühapaikadest. See juhendmaterjal on mõeldud õpetajatele, lastevanematele ja teistele huvilistele, kes soovivad pühapaikade loodus- ja kultuuripärandit tundma õppida ja seda lastele tutvustada.

Hiied, pühad lätted, kivid, puud ja teised looduslikud pühapaigad moodustavad olulise osa Eesti ja sealhulgas ka Mulgimaa loodus- ja kultuuripärandist. Pühapaiku tundes ja hoides tunneme ja hoiame oma kodu ja kodumaad. Pühapaikadega seotud pärimusi ja tavasid edasi kandes hoiame oma juuri ja sirutame vaimu. Nende põnevate pärandipaikade külastamine tähendab looduses liikumist, mis omakorda on tervislik ja arendav.

Kogumiku eesmärk on pakkuda andmeid, selgitusi, soovitusi ja viiteid, mis aitaksid korraldada lühemaid või pikemaid retki Helme kihelkonna ajaloolistesse looduslikesse pühapaikadesse. Siit leiab teejuhised 12 pühapaiga külastamiseks, nende paikade kirjelduse ja valiku pärimusi. Samuti on lisatud erinevate pühapaikade üldised kirjeldused, pühapaikadega seotud tavade tutvustused ning soovitusi, millele neis paigus tähelepanu pöörata ning mida seal teha.

MIS NEED PÜHAPAIGAD ON?

Looduslike pühapaikades on käidud ja käiakse tänapäevalgi tuld tegemas, tervendamas, ande viimas, nõu pidamas ja jõudu kogumas. Seal käiakse ka lapse sünni, pulmade ja matuste puhul. Pühade aegu aga on seal tavaks laulda, mängida ja tantsida.

Kultuuriministeeriumi looduslike pühapaikade arengukava kohaselt on pühapaigad eesti kultuuri oluline osa, millel on nii minevikuline kui ka olevikuline väärtus. Arengukavas seisab:

„Looduslikud pühapaigad on loodusliku välisilmega paigad ja maastikud, millega seostub ohverdamisele, ravimisele, palvetamisele vm religioossele tegevusele viitavaid folkloorseid, arheoloogilisi, ajaloolisi, etnoloogilisi vm andmeid. Need võivad olla üksikud puud, puuderühmad ja metsad, allikad, jõed, ojad vm veekogud, erinevad maastikuvormid nagu künkad, orud, pangad, kivid, mitmesugused ohvripaigad jm. Looduslike pühapaikade hulka on arvatud ka ristipuud, millega seostub ajalooline matusekombestik.

Eesti looduslikud pühapaigad kujutavad endast erilist ja haruldast nähtust, sest õhtumaises kristlikus Euroopas on samalaadsed muistised ja nendega seotud kultuuritraditsioon enamasti hääbunud. Pühapaikades on tihedalt põimunud loodus- ja kultuuripärand ning Eesti looduslikes pühapaikades ka eesti ja soome-ugri identiteet. Hiied, pühad puud, allikad, ohvrikivid, ohvriaiad, ristipuud jm on Eesti ajaloo ja kultuuri oluline osa. Eesti kohanimedele

on tunnuslik sõna püha sage esinemine. Paljud looduslikud pühapaigad on kasutusel ka tänapäeval. Seal ravitakse, ohverdatakse, palvetatakse, mälestatakse lahkunuid ning järgitakse muid tavasid. Pühapaik on põlvkondade sideme ning järjepidevuse, samuti looduse ja vaimse pärandi hoidmise koht.“¹

Eesti jagab Rahvusvahelise Looduskaitseliidu ja UNESCO seisukohta, et pühapaigad on meie vanimad looduskaitsealad². Neid paiku tuleb hoida ajaloolisi tavasid järgides – seal on puutumatu kogu loodus ja seal hulgas ka elustik. Rahvapärимused kõnelevad, et oma hiiepaik on olnud igal külal ja vähem pühapaik igal talul. Nii õpetavad esivanemate pühapaigad meile, et loodust tuleb austada ja hoida igal pool, kus elame ja töötame. On ju inimene olemas ainuüksi tänu loodusele ja koos loodusega.

Looduslikud pühapaigad ühendavad meid oma maa ja esivanematega, kuid teisalt ka teiste rahvastega. Sarnaseid pühapaiku ja traditsioone leidub meie hõimurahvastel ja samuti paljudel teistel põlistel rahvastel eri mandritel. Põliseid pühapaiku tundma õppides teadvustame ja tugevdame ühisosa, mis meid nendega ühendab.

Pole juhus, et vaatamata võõrvõimude pikaajalisele keelule ja tagakiusamisele on looduslike pühapaikade austamine ja mäletamine jõudnud elavalt kaasaega. See näitab pühapaikade tähtsust meie rahvakultuuris. Teenekas kooliõpetaja ja koduloo-uurija Kaarel Ruut on Helme kihelkonna pühapaiku tutvustades kirjutanud:

„Eestlaste paganausk oli kõrgel järjel: nad ei teinud oma jumalatest mitte kujusid ega piltisid, ega ehitanud neile templeid, vaid teenisivad oma jumalaid kui nägemata vaimusid looduses, püha hiie saludes. ... Hoones jumalat teenida oli vana-aja eestlastele võeras ja vastik.“³

Püha ja pühadus on iseloomulik ja oluline osa eesti rahvakultuurist. Loodusmaastikel korduvad pühapaigad maakonnast maakonda, kihelkonnast kihelkonda, külast külla ja kohati talust talusse. Loodusliku pühapaiga tunnuseks on see, et selle pühadus lähtub loodusest. Loodusliku pühapaiga on loonud ja seda muudab loodus, mitte inimene. Kuid meie rahvakultuur tunneb ka inimese loodud pühi paiku. Matusekohad ja saunad on inimese loodud ja nende pühadus lähtub inimtegevusest.

¹ Eesti looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine. Arengukava 2015-2020- Veebis: https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/content-editors/ALPAK/alpak_arengukava_2015-2020.pdf

² Wild, R. ja McLeod, C. (Koostajad) (2008); Kaasik, A (Toimetaja) (2011). Looduslikud pühapaigad. Juhend kaitsealade valitsejatele. Maavalla koda. Tartu, 2011. - Juhendis, lk 97/8 on ära toodud ka IUCNi resolutsioon nr 4.038. Võrgus: 18.09.15: <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/PAG-016-Et.pdf>

³ EKLA Fond 152, G. Vilbaste M 179:4, 229 l, lk 298. K. Ruut, Helme kihelkond I 1924

Pärimuseuuri ja kirikuõpetaja Matthias Johann Eisen on öelnud, et eestlastel on olnud ajast aega kaks pühadust – hiis ja saun. Alles hiljem lisandus neile kirik.⁴ Mõnigi kord on looduslikud ja inimtekkelised pühapaigad põimunud. Kohti, kus looduslikke ja inimtekkelisi pühapaiku on raske eristada, leidub ka Helme Kihelkonnas. Sellised olid näiteks pühad kivid Möldre küla kalmel. Veelgi tihedamalt on looduslik ja inimtekkeline pühadus põimunud meie rahvakalendris. Näiteks jõulud ja jaanipäev kui päikese ringkäiguga seotud astronoomilised sündmused on rahvakalendri tähtsaimad pühad. Pühade kombestik omakorda on seotud looduslike pühapaikadega.

Patküla Salve tamm

⁴ M.J.Eisen, 1933. Saun ja vihtlemine. Äratrükk Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatust VIII (1932). Lk 28. Veebis 3.01.2022: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:188801/114026/page/4>

SOOVITUSI PÜHAPAIKADE KÜLASTUSEKS

Lapsed Helme Arstle allikal

Pühapaigad on midagi palju enam kui turismiobjektid. Nende tähendus avaneb läbi pärimuste, teadmiste, tavade ja kogemuste. Pühapaigad on seotud meie juurte, esivanemate, ajaloo ja kodutundega. Tegemist on kogemuspaikadega ja nende külastamine on kogemusretk. Seetõttu tuleb varuda pühapaikade külastamiseks piisavalt aega. Päevase retke sisse mahub 5-7 paika. Alglasside õpilaste jaoks peaks retk piirduma 3-4 paiga ja poole päevaga. Oluline on teha ka kodune töö – koondada paikasid puudutavad andmed ja mõtestada enda jaoks teema.

1. Me pole turistid, vaid põlisrahvas, kes tutvub esivanemate pühapaikadega ja meenutab nendega seotud tavasid. Me tugevdame juuri, et ammutada sealt tarkust, tervist ja elujõudu. Pühapaiku puudutava teabe kõrval on olulisemgi pakkuda lastele nendega seotud kogemusi, tundeid, seoseid ja taipamisi.
2. Pühapaigad lõimivad võrdselt looduslikku ja kultuurilist pärandit. Nende tundmaõppimisel tuleb seetõttu pöörata võrdselt tähelepanu pühapaikade loodusele, tähendusele, pärimustele ja tavadele.
3. Pühapaikadega seotud vaimne pärand on jõudnud meieni läbi okupatsioonisajandite, mil võõrvõimud püüdsid maarahva pühadusi määrada ja demoniseerida. See on jätnud pärandisse võõristavaid jälgi. Oskar Loorits on juhtinud tähelepanu, et kristlik propaganda on muutnud Mulgimaa talude kaitsevaimud ja ahikotused sageli kurjadeks ja ohtlikeks. Võõramaist halvakspanu meie loodusvaimude ja usundi suhtes väljendavad näiteks kuradi, vanapagana, Pelli ja ohvri sõnaga seotud pärimused ja kohanimed. Samuti on ideoloogiliselt negatiivselt laetud sõnad paganlus, kultus ja ohver. Olgem siis valmis pärimusi ja varasemaid tekste allikakriitiliselt lugema ja elujaatavalt mõtestama.
4. Pühapaigad on küll väärtuslikud pärandiobjektid, kuid nad on samas ka tähenduslikud ja väärtuslikud praegu. Pühapaikadega seotud traditsioonid moodustavad olulise osa Eesti nüüdiskultuurist ja meie looduslähedasest identiteedist. Seetõttu tuleks jälgida, et nende paikade tutvustamisel ei jääks tooni andma minevikuline pool nagu: on olnud, on tehtud, on kõneldud. Paljugi sellest on, tehakse ja kõneldakse siin ja praegu. Pärand elab vaid siis kui meie oleme selle kandjad.
5. On oluline, et lastel oleks võimalus külastada samu paiku aasta-aastalt uuesti. Koos lapse arenguga avarduvad pärandiga seotud teadmised ja seosed.

Ettevalmistus

Olulisteks sündmusteks tuleb valmistuda. Rahvakultuuris kehtib see ühtviisi kalendripühade tähistamise ja pühapaikade külastamise kohta. Kõnelge juba aegsasti sellest, kuhu ja milleks lähete ning mida kaasa võtate. Kas lähete pühapaikade ja sealse loodusega tutvuma, vanu tavasid meenutama, regilaule laulma, rahvamänge mängima, pärimusi jutustama, endale, või

lähedastele tervist ja õnne paluma vms. Kõnelge ka headest tavadest, mida pühapaigas järgida.

Kohale jõudes lähenege kindlasti pühapaigale jalgsi ja võimalusel peatuge, et seda juba eemalt silmitseda.

Kuidas pühapaika teretada?

Pühapaika jõudes seisatage selle piiril ja teretage. Kasutage tavalisi teretussõnu nagu tere, või tere-tere! Näiteks:

Tere hiis!

Tere, tere hiiekene!

Kui teretust saadab kummardus, saab see mõjusam.

Et jõuda oma meeles paremini kohale, võib seejärel küsida, kas ma tohin tulla hiide, allika äärde, püha puu okste alla jne. Kuulatage ja pange tähele, mis teie ümber toimub.

Paelte sidumine Patküla Salve tammele

Mida pühapaika kostiks viia?

Üldine reegel on, et loodusse ja pühasse paika võib jätta vaid looduslikust ainest asju. Looduse hammas peab hakkama kostile hõlpsalt peale. Erandiks on vaid mündid jms. Pühale kivile, puu alla või allika kõrvale võib jätta veidi kodust ja puhast sööki ja jooki. Kui see sobib lindudele ja loomadele, sobib see ka hiiele.

Samuti võib anniks jätta münte ja väiksemaid ehteid. Ära pane münte allikavette, vaid ainult selle kõrvale maapinnale või kivile. Mündist erituvad ained võivad rikkuda vee. Allikavette sobib hästi hõbe. Näiteks võib noaga kaapida hõbeesemelt noaga hõbedapuru ehk hõbevalget.

Pühale puule võib anniks siduda looduslikust kiust lõnga, paela, riideriba vms. Kindlasti veendu, et and oleks looduslikust ainest. Sobivad on näiteks lambavillased, linased, puuvillased, nahast ja kõrtest lõngad, paelad, vööd jms.

Hõbevalge andmine Helme Arstle allikale

Kuidas kaapida hõbevalget?

Kui pühapaigas on allikas või muu veekogu, võiks esmalt külastada seda, viia allikale külakosti ja loputada nägu.

Enne hõbevalge andmist loputa nuga ja hõbeese allika ääres puhtaks. Seejuures lase veel langeda allika kõrvale. Võta münt, sõlg vm hõbeese kindlalt vasakusse kätte ja nuga paremasse kätte. Hästi sobib keskmiselt terav taskunuga. Vajuta noateraga mõõdukalt hõbeesemele ja lohista noatera üle hõbeda nii, et tera pool lohiseb järgi. Rauast noatera on hõbedast tugevam ja hõbeebemed langevad noa järel vette. Nuga loputa ja hõbedat kaabi paaritu arv kordi – 3, 5, 7, või 9 korda. Rahvatarkus teab, et selline korduste arv suurendab taia väge.

Kuidas siduda annipaela?

Pühale puule ja põõsale võib siduda paela paludes, töötades, tänades, või ravides. Võta paraja pikkusega lõng vms, et seda saaks siduda ümber puu oksa või tüve. Pane tähele, et see oleks looduslikust kiust. Pühapaika on keelatud jätta plastist, nailonist, kilest, kummist jm tehisainest esemeid. Seo pael lõdvalt, et see ei pitsitaks puu koort. Taia väe suurendamiseks võid selle kinnitada 3, 5, 7, või 9 sõlmega.

Mida pühapaigas veel teha?

Loodus. Otsige teadmisi ja tundeid. Vaadake ringi, kasutage erinevaid meeli, keskenduge taimedele, veele, kividele, lindudele, ilmale ja kõnelge nende päritolust, omadustest ja tähendusest inimesele. Erinevaid puuliike võib eraldi teretada ning uurida, mille poolest nad erinevad ja sarnanevad.

Helme hiis. Kiikumine on võlurohi, mis tõstab tuju ja parandab ka tusase meele.

Puudutused. Pühapaiga tundmaõppimisel ja kogemisel on oluline koht puudutustel. Allikaveega silmade pesemisest oli eespool juba juttu. Puudutage ka kive ja puid, mida vaatlete ja pange tähele, kuidas nad käele tunduvad. Meil ja meie hõimurahvastel on tavaks ka puid kallistada. See on isiklik toiming, mis võib pakkuda väga sügava elamuse.

Helme hiis. Kõneta, puuduta ja kallista puud

Looduslik helikeskkond. Võtke aega veevulina, puude kohina ja linnulaulu kuulamiseks.

Pärimused. Jutustage paigaga seotud vanu pärimusi ja tehke seda loovalt. Pärimused on väärtuslikud, kuid neid tuleb uuesti mõtestada, et vanad lood ja tavad oleksid arusaadavad ja toetavad.

Laulud ja mängud. Pühapaikade ja laiemalt loodusega seotud tavaks on seal laulmine ja mängimine. Olgu laulud ja mängud põlised, või uuemad, peaasi, et valmistavad rõõmu ja muudavad olemise toredaks.

Joonistamine ja pildistamine. Keskenduge avanevatele vaadetele ja pisiasjadele ning püüdke neid talletada joonistades ja pildistades. Pühapaikades jäädvustatud fotod on oodatud ka iga-aastasel Hiite kuvavõistlusel ning kuni 16-aastastele on seal lausa oma auhind. Tutvu eelnevate võistlustega: <https://www.hiis.ee/kuva/kuvavoistlused>.

Vaata www.hiiepaik.ee veebilehte, kus leiad hiiekoolide õppematerjalid ja soovitusi õuesõppe tundideks.

HEAD TAVAD

Head asjad võivad vahel ununeda, kuid ei aegu. Tavad seovad meid eelnevate põlvedega. Seetõttu võiks pühapaikadega seotud põliseid tavasid teada iga eestlane, samuti peaksime neid tutvustama oma külalistele. Rahvusvaheline Looduskaitse Liit (IUCN) ja UNESCO on seisukohal, et põliseid pühapaiku tuleb hoida põliseid tavasid järgides. Talitame nõnda meiegi.

Meie kõige esimene ja peamine teaduslabor on viis meelt ja juurdlev mõistus. Tavad väljendavad ka esivanemate tarkusi ja rahvalikku loodusteadust.

Loodusega seotud põliste tavade järgimine on osa eesti looduskultuurist. Tavad on omalaadne keel, mille läbi loodust ja selle osasid mõtestame, kõnetame ja koduseks muudame.

Tavasid järgides uuendame sidet esivanemate ja teiste põliste rahvastega. Pühapaikade tervitamine, andide viimine, liu laskmine, paelte sidumine jpm on omane eri mandrite põlistele rahvastele.

Rahvakultuuri seisukohalt on looduslikud pühapaigad väekohad, mis võimendavad meie mõtteid, sõnu ja tegusid. Sellest tulenevad ka seal järgitavad head tavad. Pühapaigas hoiame rahu ja puhtust, ei murra meelega oksa ega lille ning võtame kaasa vaid prügi. Ja muidugi ammutame sealt uut jõudu, teadmisi ja kogemusi. Peame meeles, et pühapaikade asukate ja kohalike inimeste jaoks oleme külalised.

TERETAMINE. Meie rahva põline tava on teretada inimest ja metsa ning kummarduda pühale paigale. Rahvatarkus teab, et inimese kõrval on elus ja hingestatud ka loodus: puud, allikad, kivid, mäed, metsad jne. Tere on vana loitsusõna, mis loob sideme ja kasvatab usaldust. Teretamine ja südamest kummardamine ei alanda kedagi, see ühendab ja ülendab.

PUHTUS. Pühapaika mine kainenena, puhta ihu, rõiva ja meelega ning ära jäta endast maha sodi ega mustust. Nagu pühamusse ikka, sisene ka looduslikku pühapaika jalgsi ning ära lase sinna koduloomi. Asjale mine pühapaigast välja. Lahkudes võta kaasa prügi.

KÜLAKOST EHK ANNID. Vanaemad meenutavad, et tühja käega ei sobi külla minna. Söödavat külakosti, samuti kingitusi ja lilli viime ikka selleks, et luua ja kasvatada head meelt. Nii ka pühades paikades.

PUUTUMATUS. Pühapaigas ei tehta mõtte, sõna ega teoga meelega liiga ühelegi elavale olendile, ka mitte puule-põõsale ega maapinnale. Pühas paigas ei või oksagi murda, lilli, marju või seeni korjata, küttida, kalastada ega muid loodusande varuda. Kõik, mis pühapaigas on kasvanud, sealhulgas kuivanud puud, oksad ja rohi, peab sinna ka jääma. Erandiks on vaid vesi, mida võib julgesti kaasa võtta

RAHU. Pühapaigas hoitakse vaikust ja rahu, et mitte häirida selle külastajaid ja asukaid. Ühiste pühade ja kombetalituste ajal on aga laul, mäng, pillilood, tants ja hõisked seal kohased.

TULI. Samamoodi nagu pühapaiga vesi on püha, on püha ka seal läidetud tuli. Lõkkesse ei sobi visata plasti, pudelikorke jm sodi. Sobiv küünal on valmistatud mesilasvahast või rasvast ning sellest ei jää midagi maha.

Helme hiis

HELME KIHELKONNA PÜHAPAIGAD

Helme kihelkonnas on arhiiviandmete põhjal teada üle 60 põlise pühapaiga. Seal leidub kogukondlikke hiiekohti, pühi allikaid, kive ja puid. Teateid on pühast järvest, koopast ja ristipuust. Mulgimaale iseloomulikult on seal ka perekondlikke pühapaiku - ahikotuseid. Mitmes pühapaigas leidub kalmeid.

Looduslike pühapaikade kaardilt leiab 15 Helme kihelkonna pühapaika. Käesolev kogumik tutvustab neist tosinat. Välja on jäetud neli paika, mille pärimus, väljanägemine või juurdepääs on kesised. Töörimäe hiis raiuti hiljuti lagedaks, Hummuli pühapaika on ehitatud maja ning Kulli Kalmemäe ja Lõve kivi kohta napib pärimusi. Mitmekesisuse huvides on aga lisatud Tõrva Vanamõisa järve kirjeldus. Pühapaikade kaardilt Vanamõisa järve ei leia ja teadaolevalt ei ole seda paika pühaks peetud, kuid pärimuse kohaselt on tegemist rändava järvega, mida peeti pühaks eelmises asukohas.

Pühad puud

Iga pühapaigas kasvav puu ja põõsas on püha ja puutumatu. Pühas paigas kasvavad taimed aja jooksul vahetuvad ja pühaks peetakse seal ühtviisi väikseid võrseid, noori puid, põlispuid kui ka põlispuude murdunud tüvesid ja kände. Hiiepaikades kasvab erinevaid puuliike ja hiis on tavaliselt segamets. Siiski leidub ka ühe puuliigi enamusega hiisi. Hiietammikute kõrval on meil hiiepärnikuid, hiiekaasikuid, hiiekuusikuid, hiielepikuid, hiiesaarikuid jm. Erinevat liiki on ka üksikult kasvavad pühapuud.

Ajaloolised teated ja pärimustekstid toovad Helme kihelkonnas pühade puudena esile tammesid, pärnasid, mände, kadakaid, saari, kuuski, toomingaid ja paju. Hiiepuudena on mainitud veel künnapuid, jalakaid, kaski jm. Üsikutest vanadest pühapuudest on täna veel alles Patküla Salve tamm, mida ka selles kogumikus tutvustame.

Hiiekohad

Hiienimelised ja hiieaadsed pühapaigad moodustavad silmatorkava ja olulise osa looduslikest pühapaikadest. Rahvapärimused kinnitavad, et oma hiis on olnud igal külal. Hiis pole kunagi ühe inimese või pere oma. Hiit kasutab vähemalt ühe küla, vahel aga ka terve kihelkonna rahvas. Helme kihelkonna rahva ühiseks hiieks on Lossimäe kõrval asuv Helme hiis.

Hiied hõlmavad suurema maa-ala (1-100 ha) ning seal leidub sageli mitmeid pärimuste ja rahvakombestikuga seotud paiku. Nii võib hiies leiduda püha allikas ja kivi, silmatorkav põlispuu, rahvakogunemiste paik, tule tegemise koht, tantsu-, mängu- ja kiiegekoht. Üsna paljudes hiites asuvad ka matusekohad.

Pärimused kirjeldavad hiites toimunud rahvarohkeid kogunemisi. Paljud hiied on olnud jaanitule jt kevad-suviste pidulike rahvakogunemiste paigaks veel 20. sajandi alguses. Ajakirjanduses ilmunud teadete põhjal külastas 1930. aastatel Helme hiiepühi tuhandeid inimesi.

Kuna sarnaselt teiste looduslike pühapaikaega on puutumatu ka hiite elustik ja maapind ning sealt ei või peale vee välja viia midagi looduslikku, siis on need ajaloolised ja rahvaomased looduskaitsealad. Hiites nagu teisteski pühapaikades on püha ja puutumatu kogu elustik: taimed, loomad, linnud, putukad jm eluvormid.

Hiie-taolisi kogukondlikke pühapaiku leidub üle maa, kuid hiie nimetus on ajalooliselt üldiselt omane põhjapoolsele Eestile. Räpina-Tartu-Viljandi-Pärnu joonest lõuna pool on see nimi põliselt esindatud vaid paiguti. Nii on Karksi kihelkonnas hiie sõna kodunenud regilauludes ja samuti maastikul juba ilmselt enne 20. sajandit. Helme kihelkonnas mainitakse hiie sõna sageli eri tüüpi pühapaikadega, ka perekondlike ahikotustega seoses, kuid paiganimena tundub see pigem uus. Helme kihelkonna hiietaoliste pühapaikade nimed on Lõuna-Eestile omaselt mitmekesised: Jumalamägi, Toonimägi, Töörimägi, Pikre mägi, Kalmemägi, Kuusiku mägi, Vahvamägi, Ärgiste mägi, Jaani mägi jm. Pühapaikadega seoses esineb seal ka metsa tähistav sõna – varik.

Enamik hiiepaiku on rüüstatud ja paljud neist on praegu lagedad põllumaad. Puistulistest pühapaikadest võiks esile tuua Jetti külas asuvat Lindsa saarikut ning Helme hiie põlispüüdega osa.

Pühad veed

Vesi on Maal ringelnud miljardeid aastaid. Vesi on sünnitanud elu ja hoiab elu Maal ka praegu. Ka inimene koosneb enamjaolt veest ja on olemas tänu veele. Eestis leidub puhast allikavett rohkesti ja see on meie üks suurimaid rikkusi.

Vanarahvas on pidanud looduslikku vett ja tuld kui sellist pühaks. Vesi ja tuli võimendab sõnu ja tegusid. Seepärast on veekogude kõrval keelatud halbu asju öelda ja teha. Samuti leidub meil rohkesti pärimusi, mis keelavad veekogusid mistahes kombel reostada. Reostatud või teotatud järv, jõgi ja allikas võib ära minna ja inimesed veeta jätta, teab rahvasuu.

Veelgi pühamad on aga pühad allikad ehk lätted. Eesti kümnetest tuhandetest allikatest on pühaks peetud hinnanguliselt tuhandet. Pühi allikaid tervitatakse, neile viiakse külakosti, nende vett tarvitatakse tervendamiseks, õnne ja edenemise loomiseks, puhastustaigadeks, nende juurde ei lasta koduloomi. Pühasse allikasse ei tohi meelega astuda ja mingil juhul ei tohi seal supelda. Vesi on elu. Elu on püha.

Helme kihelkonna pühad allikad on terviseallikad ja sealt sai alguse Eesti allikate teadusliku uurimise lugu. Tartu Ülikooli meditsiiniprofessor ja hiljem kuningas Karl XII ihuarst Laurentius Micrander uuris 1691. a Koorküla allikate tervistavaid omadusi.

Suurematest veekogudest on teateid Vanamõisa järve pühaks pidamisest selle eelmises asukohas. Samuti vihjavad mõned teated Pikre järve pühadusele.

Pühad kivid

Pühi kive leidub kogu Eestis. Reeglina on need rändrahnud, mis jõudsid meie maale mandrijää tõukel viimasel jääajal, hiljemalt vast 15 000 aastat tagasi Soome lahe ja Lõuna-Soome aladelt. Paljud neist rahnudest on oma praegusel kohal püsinud 10 000 aastat ja kauemgi. Kuid need kivid ise on veelgi vanemad. Geoloogide hinnangul on rändrahnude aine maapõuest üles tulvanud ja hangunud vähemalt 1,8 miljardit aastat tagasi. Nii on rändrahnud kõige vanemad ainelised kehad meie maastikul.

Sadadest tuhandest rändrahnudest ligikaudu 500 on pidanud esivanemad pühaks. Pühadel kivil ei ole reeglina mingeid inimese tehtud lohke ega raiendeid. Kui aga kivil on lohk, milles püsib vesi, on seda kasutatud sageli tervendamiseks.

Helme kihelkonna enamikul pühadel kivil leidub mingi looduslik süvend. Tuntuim neist on Helme Orjakivi. Mõnedel kivil nagu näiteks Lõve ja Möldre külas, võib siiski näha ka inimese uuristatud lohukesti.

Ahikotused

Varem olnud igal talul oma pühapaik ehk ahikotus. Vahel kasutasid sama paika kaks naabertalu. Mulgimaa talude pühapaiku ümbrises varem aed, et sinna ei pääseks kariloomad. Pühad paigad hoiti puhtad ja puutumatud, sinna viidi ande ja seal öeldi palveid. Selliseid kohti nimetati ahikotusteks, samuti püha-, puhas-, tapu- jm aedadeks. Sageli kasvatati selliste aedade ümber humalaid ehk mulgi keeli tappusid. Sellest siis tapuaia nimi.

Varem moodustasid talude pühapaigad looduslike pühapaikade seas suurima rühma. Kogukondlike pühapaikadega võrreldes oli nende kasutajaid ja mäletajaid aga palju vähem. Seetõttu on enamik ahikotuste asukohti tänaseks unustatud. Helme kihelkonnas on talletatud ahikotuste kohta omajagu pärimusi, kuid nende täpseid asukohti kindlaks määrata on keeruline. Ahikotuseks võiks pidada Jeti küla Lindsu ja Raudsepa talu piiril asuvat saarikut, aga ka Möldre küla Tehvandi talu kalmet ja pühi kive.

Mulgimaa pühapaiku uurinud Oskar Loorits on kokku kogunud kimbukese palveid-pöördumisi, mida esivanemad ahikotustel on öelnud. Allpool valik neist.

Armas maajumal, võta sellest samastki raasikesest.

Ohver sulle, tervis mulle.

Söö seda meile tulles, teise [pütitäie] toon Sulle ära minnes.

Tulge sööma, hingekehed, siin on rahukesti-jalakesi, kaksa ja kärke.

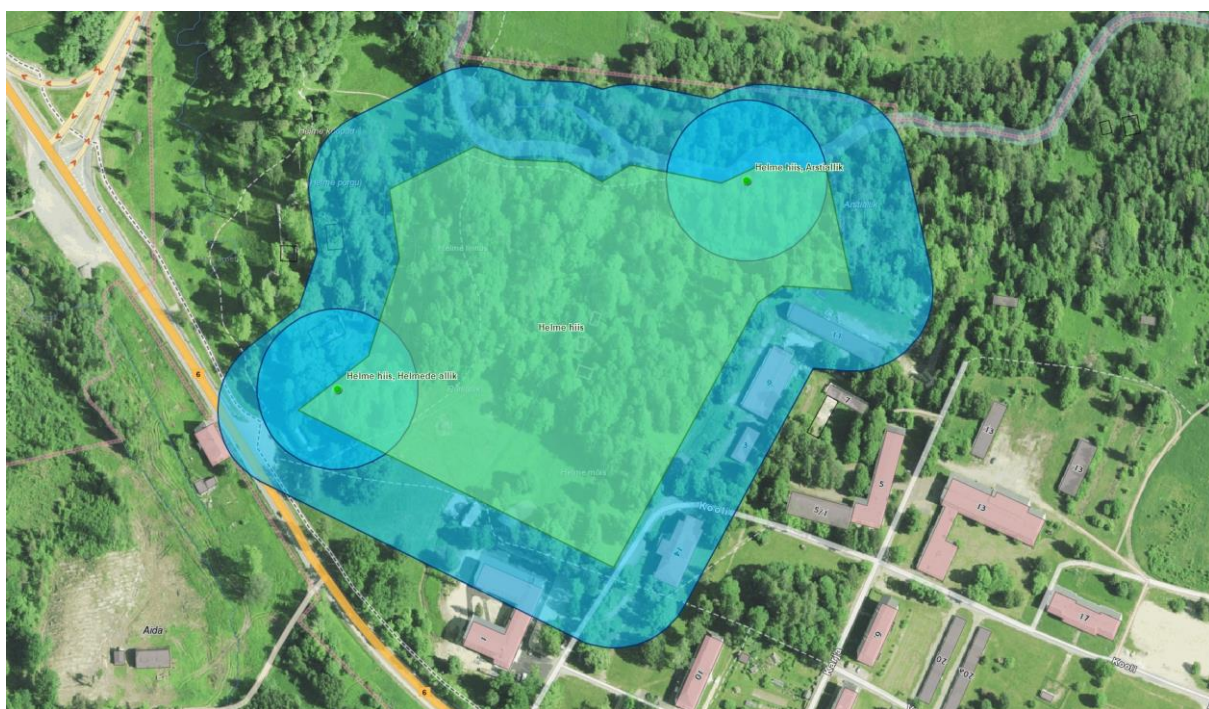
Ma toon sulle oma käega, ära võta oma väega.

Maa-ema, sa andsid mulle, nüüd toon ma sulle, võta vastu mis ma su käest saanud olen.

Tõrva kandi pühapaigad

Tõrva kandi pühapaigad. Alus: Maa-ameti ortofoto

Helme hiis ja allikad. Looduslike pühapaikade kaart

HELME HIIS, HELMEDE ALLIK, ARSTLE ALLIK

Asukoht

Valgamaa, Tõrva vald, Helme alevik, Valgamaa Kutseõppekeskuse, Laululava ja Reovee ülepumpamisjaama maaüksused. Koordinaadid - hiie keskelt: XY: 6432127.44, 611228.36; Helmede allik: XY: 6432108.79, 611104.72; Arstle allik: XY: 6432224.70, 611356.42.

Hiis asub Valga-Uulu maantee, Helme ordulinnuse varemete, Helme jõe ja Helme pansionaadi vahel.

Juurdepääs

Pärli- ja Arstiallikale osutavad teeviidad ja nende juures on teabestendid. Valga-Uulu maanteel jätta sõiduk Helme ordulinnuse varemete juures parklasse. Hiis algab samast. Hiie külastust võib alustada Helmede allikast, või suunduda Mulgi naise kuju juurde ja sealt edasi põhja poole.

Helme hiis

Kirjeldus

Hiis on ligikaudu 6 ha suurune maa-ala Helme linnuse, jõe ja mõisa vahel. Hiie põhjapiiril voolab Helme jõgi on kuni 20 m ja läänepiiril asuv linnuseorg kuni 17 m hiiemäest madalam. Hiie lõunaservas asub Keldrimägi, laululava, kiik ja lõkkekoht, idaservas aga mõisasüdamesse ehitatud hooned. Hiie põhja- ja lõunaosa parkmetsas on taastumas hiiemets.

Hiiemäe kagunurgas Linnuseoru põhjas asub Helmede allik (ka Helmeallik, Iluduse allikas, Pärliallik, Silmaallikas, Sakste allik), mille palkrakete vahelt voolab kirde- ja põhjasuunas ojake. Allikas saab alguse palkraketest mõnikümmend m lõuna pool.

Helmede allikast linnulennult 300 m kirdes, hiie kaugema põhjakalda all asub Arstiallik (ka Arstle allik, Arstle silmaallikas, Silmaallikas, Helmeallikas). Mööda matkarada on selleni pool kilomeetrit. Kaunis jõeorus kulgev rada lõpeb allikal. Valges liivakivis avaneb väike koobas, mille põhjas voolab allikavesi.

1924. a kirjutab õpetaja ja kodulooürija Kaarel Ruut Helme khk ülevaateraamatu käsikirjas, et Arstiallik on kinni varisenud ja selle asukohta ei leita. Õnneks leidis Arstiallik hiljem siiski uue sängi ja inimesed leidsid taas allika.

Muinsuskaitse alla on võetud Ohvriallikas "Pärliallik" (arheoloogiamälestis nr 13054), Ohvriallikas "Arstiallik" (arheoloogiamälestis nr 13053) ja hiit ümbritsev Helme mõisa park (ehitismälestis nr 23079). Mõisapark on samuti looduskaitse all (KLO1200081).

Taust

Rahvapärимused kõnelevad, et Helme kihelkonna rahvas kogunes igal kevadel puude lehtimise aegu Helme hiide püha pidama. Neiud andnud oma puhtuse ja ilu hoidmiseks Helme allikale helmeid. Allikast võetud vett ja teisel pool linnamäge asuvaist koopaist toodud valget liiva viidi koju ja riputati saagi õnnistuseks põllule. Rahvakogunemised jätkunud ka pärast seda, kui hiie kõrvale ehitati orduloss ja hiis rüüstati. 1668. a kaevanud kirikuisad, et maarahvas peab suurel ristipäeval (rahvakalendris ka maaema sünnipäev) ja esimesel suvistepühäl ordulossi varemete lähedal püha. Selle lõpetamiseks otsustati kasutada sõjaväe abi. Rahvasuu mäletab, et pühade ajal pandud sõdurid hiie juurde valvesse ja hobuse seljas istunud rüütel ajanud pühapaika kogunenud inimesi taga. Ühes loos jõuab jälitaja teisele poole linnust koobaste mäele ja variseb koos hobusega maa alla, kus praegugi on Vanakurja vatsa nimeline langatuslehter.

Pärимustes leidub ka teateid, mille kohaselt käidi linnusest põhja pool asuvais koobastes salaja vanu jumalaid palumas.

1756. a käskis kirik maha raiuda hiies kasvanud lehtpuud ja istutas asemele okaspuud lootuses, et neid ei peeta enam pühaks. Et hiit veel enam rüüstata, kaevati sellest läbi uus Viljandi maantee, mis sadakond aastat hiljem maha jäeti. Hiide ehitati mõisa hooned. Pühale allikale tehti kaas ja see pandi lukku. Kui allikas sadakond aastat hiljem taas avati, oli sealne vesi kaotanud oma magusa maitse ja suure osa raviväest.

Siiski näib, et kõik katsed Helme rahva peamise väepaiga ja ühtlasi rahva vaimu murdmiseks jäid asjatuks. 1930.–1940. aastate ajakirjanduses ilmus värvikaid kirjeldusi rahvarohketest „paganlikest” pidustustest Helme hiies. Pealkirjadki on kõnekad: „Helme rahvuspäev – 1000-aastane traditsioon. Ainsam koht Eestis, kus paganluse-aegne komme on säilinud”, „Helses ristineljapäev kohalik suurpüha”, „Ristineljapäevast Helme suurpühast. Rahvas viibis Hiiemäel murruna”.

Kirjeldustest võib lugeda, et tuhanded inimesed üle kogu kihelkonna kogunesid neil aastatel pidumeeleolus hiiemäele ja selle ümbrusesse. Toimusid rahvalikud murumängud, tantsiti lõõtspilli saatel, söödi ja joodi ning peeti kõnesid. Ristipäeva varahommikul puistati valget liiva vana tee asemele, mis kunagi läbi hiie kaevati. Selle taiaga sooviti lepitada hiit ja pesta maha kunagine rüvetus.

1944. a hiiepüha jäi ilmselt viimaseks. Nõukogude aeg kustutas vana hiiepüha koos paljude põliste teadmiste ja tavadega rahva mälust.

Pärimusi

Helme kihelkond on oma nime saanud Helme kantsilt või lossist. Nimi on nähtavasti võetud kas Helmo oja nimest, mis põhjapoolt lossi alt mööda voolab Keisre jõkke, või Helme hallika nimest, mis Helme mõisa all oru perve sees, vastu Arstla talu oli. Seda hallikat usti silmahaiguse vastu abirohuks. Muiste olevat sinna hallikasse neitsid oma puhtuse hoideks helmeid ohverdanud, sellep kutsutud seda hallikat helmehallikaks. Nüüd on see hallikas, ei tea, mis põhjusel täitsa ära kuivanud, nii et ta asetki enam ei tunta. Mina poisikesena, kui kihelkonna koolis käisin (1874-1876), olen sealt hallikas veel vett joonud. (R. Ruut).

Mõnikümmend aastat tagasi olevat maa Helme mõisa nurme sees ühelt kohalt hästi madalamaks vajunud. Pärast seda olevat läte ära kuivanud, arvatavasti võttis uue tee. Seal on veel palju tõisi hallikaid. EKLA F 152 M 179:4. Karl Ruut. Helme kihelkond I-IV (IV) 1924, lk2

Helmede allik

Kohanime Helme tekkimisluгу.

Korra jaanilaupäeva õhtul hilja läinud noor neiu allikast vett tooma. Kaelas olnud tal helmed. Kui ta nüüd kummardanud, et võtta allikast vett, kukkunud helmed allikasse ja jäänud sinna. Allikale pantud hiljem nimeks Helmeallik ja hallika järele ka vallale ja kihelkonnale Helme vald ja Helme kihelk. Kuid

Helmeallik on praegu alles. Kohalikud elanikud tarvitavad tema vett joogiveena. Aga igal jaanilaupäeva õhtul kel 12 olevat helmed korraks allika põhjas selgesti näha. Siis kaduvat jälle.

ERA II 142, 535 (4) < Helme khk., Kirikuküla, Mangu t. – Heino Kirt < Ado Karelson, s. 1882 (1937)

-

Helme orus on veel üks allik, kuhu viidud ehteasju. Möisa saanud seda teada ja olnud hädas, et inimesed sinna kraami viivad. Pandud vahid välja, aga inimesed ikka käinud.

ERA II 308, 250 (14) < Helme khk., Kirikuküla k. – Luutsia Vallaste < Jüri Vallaste, 71 a. ja Miina Vallaste, 72 a. (1943)

Arstle allik

Arstla talule üle oru vasta oli kuulus, pühaks peetud silmahaiguste tervendaja hallikas ja "helme hallikas", kuhu neid oma neitsilikkuse puhtuse kaitseks helmeid ohverdasivad. Mõnede järele oli kaks ise hallikat, kumbki ise otstarbega; tõiste järele üks ja seesama hallikas. Ka oli hallika lähedal Helme lossimäe kõrval kuulus paganausu ohvri hiie mägi "Anne-mägi", kus rahvas veel kaua aega ristiusu ajal ebausku tempusid tegemas käis. EKLA F 152 M 179:4. Karl Ruut. Helme kihelkond I-IV (IV) 1924, lk 291.

-

Elmede allik

Helme lossivaremete juures olev allik. Muistendi järele pidid noored neid neljapäeva õhtul viskama helmeid ja hõbevalget allikasse, siis oli allika veel võime teha ilusaks. Allika järele on nime saanud Helme mõis ja kihelkond.

Aino Jakobson < Emilie Eerma, s. 1898 Tõrvas (1956) [4] (342183) hel es1 a-ü

http://heli.eki.ee/kohanimed/index.php?khk=hel&d_info=a-%C3%BC&om=es1&st=342177&a=1

Artikleid Helme hiiepühast

Helme rahvuspäev - 1000-aastane traditsioon.

Ainsam koht Eestis, kus paganluse-aegne komme on säilinud.

Miks koguneb igal ristipäeval Helme lossivaremetesse mitmetuhandepealine rahvahulk?

Ohverdamiskomme Helme hiies näib olevat kestnud ka kogu orduaja. Ka rootsiaegses kirikuprotokollis 1668. aastast märgitakse, et Helme lossi juures rahvas käib ohverdamas ristineljapäeval ja esimesel suvistepühal, kusjuures ristineljapäeval ohverdamine on tunduvalt suurem. Et paganluse kombele lõpp teha, otsustavad kirikuisad ohverdamist sõdurite abil keelama hakata, nagu nähtub samast protokollist. Nähtavasti aga hirm sõdurite vastu ei olnud suur, sellepärast nähti ette ka rahatrahvi 10 taalri suuruses. Sellest ajast teab rahvasuu veel tänapäevalgi jutustada, kuidas rüütel hiiemäel ratsahobusel ohverdajaid taga ajanud ja viimaks "ratsa kukkunud põrgu vatsa" ("Põrguhaua"-nimeline koht on seal olemas). Kuid vaatamata keeldustele pidi arenema ohverdamiskultus endise lopsakusega, sest järgmisel sajandil umbes 1760, otsustab kirik raiuda maha hiie lehtpuud, jättes sinna vaid okaspuud, mille vastu rahval ei olnud pühaduse tunnet. Arvatavasti samal ajal kaevati maha ka hiiemägi ja aeti sellest läbi Viljandi maantee. Et hävitada hiiepüha komme täielikult, pandi ka allikale rakked ümber ja lukk ette. Lukus on allik seisnud üle 100 aasta.

Vana hiiepüha traditsiooni ei ole aga suutnud nähtavasti murda ei hiie rüvetamine ega keeld. Veel tänapäevalgi rändab rahvas hiiemäele. Tuleb siia noori ega puudu ka hallipäisi vanu.

Päevaleht. 21.05.1936, lk 3.

-

Muistne ja tänapäeva Helme

Esiisade pühapaik ja Lõuna-Mulgimaa noorperenaiste-peremeeste teadmiste läte. [---]

Nagu pajatavad vanad ürikud, on koht, kus praegu asetseb Helme riigimõis oma ordulossi varemetega, olnud kihelkonna keskkohaks juba muistseil iseseisvusaegadel, mil siin asetsenud maalinn, püha hiis ja ohvriallikas. Igal kevadel puude lehtemineku ajal peeti siin püha, millest osa võttis kogu kihelkond - neiud ohverdasid allikale kaelahelmeid oma ilu ja süütuse kaitseks ning noormehed kaapisid mõõgalt hõbevalget relva tugevuse tõstmiseks. Sellest sai läte endale nimeks "helmeste (rahvasuus „helmede“) allikas", millest hiljem pärisid nime ka hiis, linnamägi, vald ja kihelkond. Kihelkonna nimena Helmede pro Helme leidub veel ordu aegseis dokumentides 1523. a. Hiide ja helmeste allikale kogunemise traditsioon kestis kogu orduaja ja ka Rootsi suurvõimud nägid tõsiselt vaeva selle pidurdamisega. Nii märgitakse 1668. a. kirikukatsumise protokollis, et Helme lossi juures ohverdatakse ristineljapäeval ja esimesel suvistepühal, viimasel siiski vähem. Protokollis kästakse rahvast keelata ja karistada ning tarviduse korral sõdureidki appi võtta. Kas ja kuidas keeld tegelikult läbi viidi, pole dokumentidest näha, kuid rahva jutu järgi pandi arvatavasti küll tollest ajast hiit valvama sõdurid, kes rahva laiali ajasid.

90 aastat hiljem võeti kiriku poolt ette ulatuslikum samm hiie hävitamiseks. Nähtavasti oli pärast Põhjasõda hiie traditsioon jälle niivõrd lopsakalt õitsele lõonud, et sellest muidu jagu ei saadud, kui raiuti lehtpuud maha ja istutati okaspuud asemele.

Tänapäevani on helmelasil püsinud kaunis traditsioon koguneda üle kihelkonna igal kevadel ristineljapäeval hiiemäele. Kuigi vanad hiiekombed on kadunud unustuse hõlma, ometi on vanemate inimeste seas säilinud siiani traditsiooniline valge liiva raputamine hiide kaevatud teele. [---]

Muistne ja tänapäeva Helme. Eesti Sõna, nr. 115, 21.1943 lk 4

Teabeallikaid

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

Looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Kultuurimälestiste register:

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13054>

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13053>

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=23079>

Keskkonnaregister: <https://keskkonnaportaal.ee/register/protected-nature-object/7352380>

Ürglooduse raamat:

https://infoleht.keskkonnainfo.ee/default.aspx?state=6;334349141;est;eelisand;;&comp=objresult=yrg&obj_id=1277474373

Kaasik, Ahto, 2017. Helme hiis. Pühapaikade teejuht, lk 20-22.

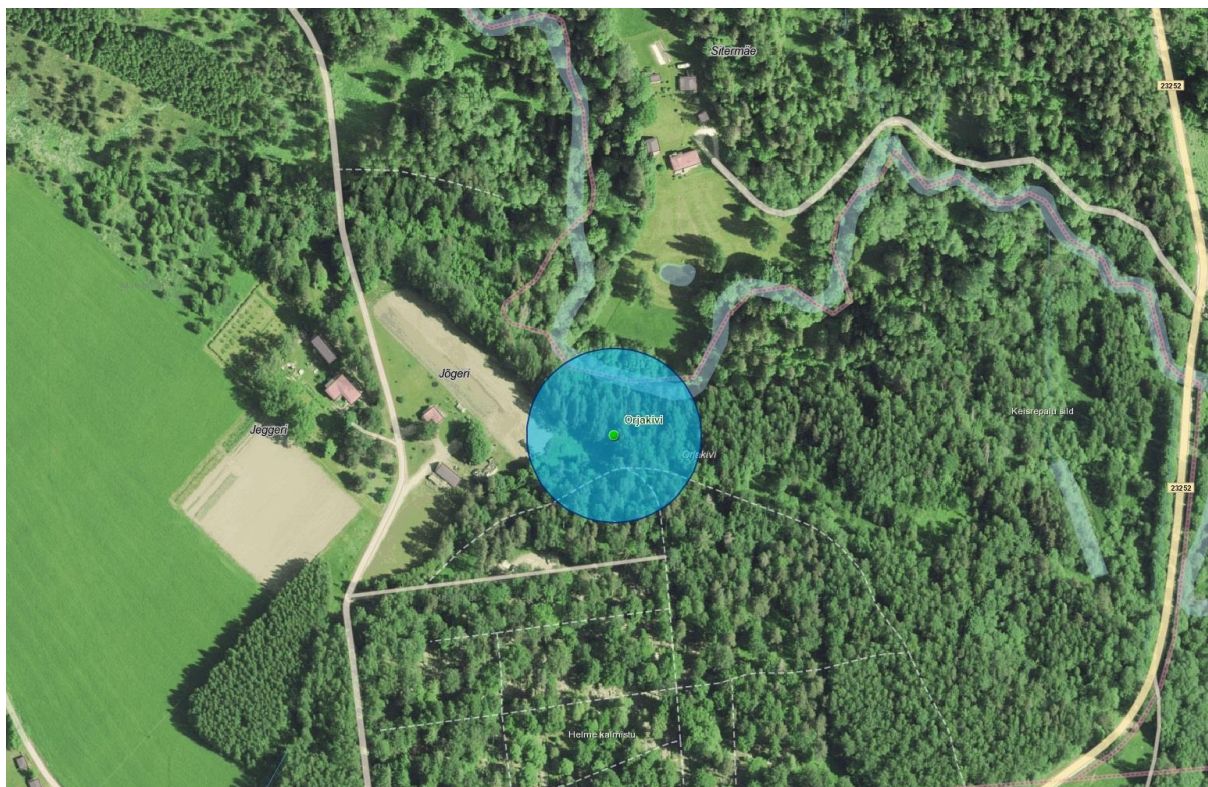
Kansonen, Marelle, 2011. Kodukoht õpiobjektina, Tõrva ja Helme : diplomitöö. Tartu Õpetajate Seminar.

Valga 1. Keskkooli 4.b klass Helmete allikal, 1961. Valga Muuseum, Vam_F_941_59

HELME ORJAKIVI

Ka: Istekivi, Orjalapsekivi, Ohvrikivi

Helme Orjakivi. Looduslike pühapaikade kaart

Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Helme alevik, Jõgeri maaüsus. Koordinaadid: XY: 6431861.84, 613176.48. Kivi asub Helme kalmistu taga parkmetsas Kõrgekaldal. Kivist 70 m lõuna pool on kalmistu, mõni meeter põhja pool on järsk org, mille põhjas voolab Helme jõgi, 90 m lääne pool on Jõgeri talu õu.

Juurdepääs

Valga-Uulu manatee ääres ja helme kalmistu taga osutavad Orjakivile teeviidad. Tõrva linna läänepiiril Valga-Uulu teel pöörata Kalmistu tänavale, sõita 270 m ja pöörata kalmistu ees vasakule, sõita 160 m ja pöörata paremale, sõita 270 m ja pöörata taas paremale, sõita 130 m ja jätta sõiduk kalmistu taga parklasse. Edasi tuleb laskuda laugest nõlvast alla ja kõndida 60 m kirde suunas.

Kirjeldus

Arheoloog Andres Tvauri kirjeldas orjakivi 1997. a järgmiselt: „„Orjakivi“ on madal, maapinnast kuni 38 cm kõrgem graniitsest kivimist rändkivi. Kivi suurim pikkus on 123 cm, laius teistpidi 102 cm. Kivi pealispinnas on kaks suurt tõenäoliselt loodusliku tekkega lohku. Läänepoolse lohu pikkus on umbes 45 cm, laius teistpidi umbes 30 cm. Teise lohu mõõtmed on vastavalt 48 ja 32 cm. Kivist on lahti tulnud või lõhutud 50 cm pikkune ja kuni 25 cm lai tükk, mis lebab kivi edelaküljel.“ (Kultuurimälestiste register)

Kivi on mustjashalli värvi ja selle lohkudes võib sageli näha sinna jäetud ande. Kivi juures on teabestend ja kaitsetähis. Orjakivi on muinsuskaitse all kui arheoloogiamälestis nr 13055 Ohvrikivi "Orjakivi".

Helme Orjakivi

Taust

Eestis on teada enam kui 500 püha kivi. Enamik neist on ilma lohkudeta. Omakorda enamik lohkudega kivide lohke on loodusliku tekkega. Looduslike lohkudega kivide seas on Helme Orjakivi aga erandlik. See meenutab nn hiukirnu – kivi, millesse mandrijää sulamisel langev vesi on uuristanud süvendid.

Pühade kivide juures on käidud andi viimas, palvetamas, oma muresid ja rõõme jagamas, aga ka ravimas. Kivide lohkudesse kogunevat vett on vanasti mitmel pool Eestis kasutatud nahahaiguste jm tõbede ravimiseks. Mõnel pool on ka öeldud, et tervendav vägi on igal maakivil, millele koguneb vihmavett. Nii võib ka Orjakivi olla vana tervisekivi.

Orjakive leidub mujalgi Eestis ja ka Helme kihelkonnas. 1927. a kuulis Helme pärimusi talletanud Liina Tammann järgmist:

Orjakividest teatakse samuti mitut näidata. Nii nimetatakse orjakiviks Helme vallas Kõrgemäe talu maa peal asuvat istumise jäljega kivi. Samuti peetakse orjakiviks Helme vallas Mäetiidu maa peal asuvat jala jäljega kivi (Andres Soots, 66 a, Helme v Käspre t). Ka olevat Helme valla Töörimäe talu kivid orjakivid (Peedu Juhanson, 78 a, Lõve v Saareansu t). Lõve vallas näidatakse Peebu talu maa

peal orjakivi (Peedu Kurvits, 75 a, Lõve v Tehvandi t).

EKLA F 199 M 19, lk 13, Linda Tammann 1927. Ajalooline traditsioon Helme kihelkonnast.

Pärimusi

Helme hiies olnud varem kahe suure lohuga ohvrikivi, Orjakivi (ka Ohvrikivi, Istekivi, Orjalapsekivi), mis veetud ordu ajal kantsi väravakaiku. Kui linnus õhku lasti, viis maamehest väravavalvur selle oma kodutallu Jõgevestesse. Kõneldakse, et hiljem toimetati ohvrikivi Helme kalmistu taha Kõrgekaldale, kus ta praegugi on. Enamik pärimusi jutustavad siiski kivi lohkude tekkimisest. Suulisest pärimusest on Orjakivi jõudnud ka ilukirjanduse. 1886. a kirjutas Jakob Tamm Orjakivi ainetel poeemi.

-

Orja kivi.

Helme mõisast eemal seista maantee ääres suur kivi. Seda kutsutavat ka iste kiviks., sest tal imelik auk sees olla, nagu oleks seal keegi istunud. Mõned aga nimetavat seda orja kiviks, ilma, et teaks, mispärast. Vana jutt rääkivat sellest aga järgmist:

„Vanal ajal, mõne saja aasta eest, peasnud üks ori, keda piinamisega ühte arvatud kuritööd olla tunnistama sunnitud, oma piinajate käest põgenema. Surmani väsinud ja haavu täis, otsinud ta oma tagaajajate eest varju; õõ olnud käes ja põgeneja jõud otsas. Seal näinud ta tee ääres kivi, roninud viimse jõuga sinna otsa ja õhanud: "Halasta sinagi, kivi, minu vaese peale, sest inimeste südamed on veel kõvemad, kui kivi, nemad ei tunne halastust." - Seal tunnud ori, et kivi tema all nagu pehmeks padjaks läinud. Ta jäänud magusaste sinna peale magama ja õnnistanud veel unes kivi, et see tema vastu armuline olnud. - Hommikul, kui tema tagaajajad sinna jõudnud, leidnud nad orja kivi peal surnult istuvat. Aga kui nad ta üles tõstnud, kohkunud nad kõik ära - kivi sees olnud iste ase!

(Jung, 1898)

-

Vanemal ajal viinud lapsed istekivile marju ohvriks.

AK Hel: KK, Suik 1924, 162-163

-

Orjakivi

Rahvasuu räägib, et Helme mõisast põgenenud kaks orja. Orjad istunud Kõrgemäe kivile puhkama. Kubjas tulnud üle mäe, komistanud ja kukkunud maha, peaga vastu teravat kivi ja lõõnud pea lõhki. Orjad jäänud kadunuks. Teisel hommikul leitud surnud kubjas ja istumisejäljed kivilt.

ERA II 236, 647 (2) < Helme khk., Patküla v., Saluste t. < Karksi khk. – Voldemar Kiinof, Patküla algkooli õpilane < Tiina Vunn, 69 a. (1939)

-

Ori ol'li Elme mõisas peksetud. Ol'li säält jooskma saand ja istund kivi pääle. Kivis on perse ase pääl. Kivi on pehme olnd – Orjakivi – Elmest Arsle poolt minna.

ERA II 301, 84 (110) < Helme khk., Ala v. – Liis Pedajas < Liis Juhanson, 95 a. (1942)

Orjakivi

Jakob Tamm (1886)

Helme mõisast eemal
maanatee ääre sees
seisab kivi kindel
kraavi kalda ees.

Kui vast möödakäija
teda saatma läeb,
isteastet kohe
kivi küljes näeb.

Orjakivi nimeks
on sel kivil veel;
tema üle nõnda
räägib rahva keel:

Helme mõisas ori
suisa sõgenes,
piinajate paeltest
ära põgenes.

Halastust tal polnud
kurja kupja käes;
väljal vaikust otsides
viimses rammuväes.

Hirmsad haavad ihus,
verevermed pääl,
ihaldavalt ihkas
surmakohta sääl.

Jooksul aga lõppes
jõud tal jalge seest:
kõva külma kivi
leidis tema eest.

Selle kivi pääle istus
maha mees,
et võiks surma minna
vagususe sees.

Oh sa kuri kubjas!"
ärkas rinnas hüüd:
"Süda sul kui kivi,
kuhu istun nüüd!"

Aga vaata, ime
sündis otse sääl:
tundis mees, kui istuks
pehme padja pääl.

Unerammestuses
mõtles kurtja meel:
"Halastus ei ole
ilmast kadund veel!"

Kui ka kõvaks kiviks
sundja süda jääb –
kivi ise kohe
lausa pehmeks läeb!"

Selle peale vajus
rinnale ta pää...
Oh, kuis oli uni
nõnda magus, hää!

Ja kui sinna saivad
orja otsijad -
külma surnukeha
kivilt tõstsivad.

Aga imestusel
polnud piiri sääl:
istease oli
kõva kivi pääl.

(Tamm, 1959)

Heino Gustavsoni loominguline kokkuvõte Orjakivi pärimustest:

Helme orjakivi

Helme mõisas käinud tööl vaeslaps, kelle vanemad juba ammu taudi ohvriks saanud, õed-vennad katku koolnud. Raske oli elu isegi tugeval sulasel, mis siis veel peene kondiga orvukesest rääkida. Ja kes vaeslapse kaebusi kuulda võtab. Mõis nõuab, mõis ei küsi. Ainus tasu teo eest – kuivanud leivakannikas ja kuri sõna. Iga päev on eilse moodi: hommikul enne päevatõusu põllule, õhtul alles pimedas koju. Või mis kodugi see enam, ainult nutunurgake, kurtmise kojake.

Ühel külmal ja vihmasel õhtul tulnud orjalapsuke jälle jalgu järele vedades töölt. Varsti kadunud viimanegi jõuraas ihust. Märkab teeraja kõrval kivi, ronib sellele puhkama, ümiseb pisarsilmil:

Oh, ma vaene orjalapsi,

mahajäänud marjakene,
kel ei isa kaitsemassa,
ema armu andemassa,
vennakest ei veere vainul,
õde õhtul teretamas,
sugulast ei soovitamas,
ligimest ei lepitamas.

Laulu lõppedes ohkab: „Ime, et sinagi, külm kivi, minu peale halastad, mulle istepaika pakkusid. Inimeste süda aga on rahnust kangem, kivist kalgim.“ Lapse silmad vajuvad kinni. Enne uinumist veel tunneb, nagu oleks talle sulgpadi alla seatud.

Järgmisel varahommikul lähevad tööorjad põllule. Üks märkab: jalgteel kõrval kivi otsa oleks nagu mingi pamp pandud. Minnakse lähemale vaatama, nähakse magavat orbu. Alles siis, kui äratama hakatakse, saadakse aru, et lapsuke surnud! Helde kivihooldaja oli orvu orjapõlvest vabastanud. Kui sulgkerge keha rahnu otsast maha võetakse, on kokkumine suur: orjalapse istumise jälg on kivil selgesti näha!

Mõne jutu järgi polevat Orjakivi kogu aeg oma praegusel kohal seisnud. Vanasti olnud ta paik Helme hiies, mille aga ristiusu toojad maha raiunud. Seepeale tõstetud rahn Helme linnuse ette. Kui aga see kants õhku lasti, siis vedanud endine lossi väravavaht kivi oma kodukohta Jõgevestes. Kuidas aga Orjakivi, mis nüüd kaitse alla võetud, Helmesse tagasi sai, seda ei teata. Ju vist on ikka tegemist eri rahnudega. (Gustavson 1981)

Teabeallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

Gustavson, Heino, 1981. Igal paigal oma lugu. Lk 114

Jung, Jaan, 1898. Muinasaja teadus eestlaste maalt II. Lk 153/4

Eesti looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Kultuurimälestiste register:

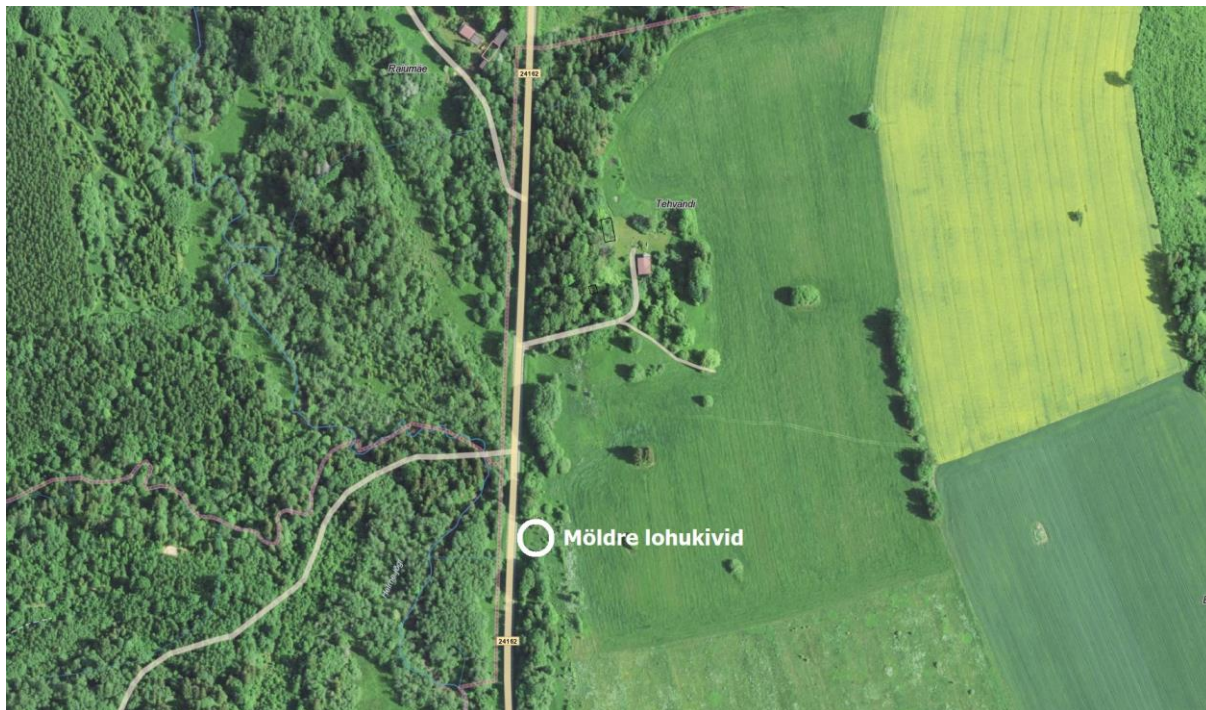
<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13055>

Kaasik, Ahto 2016. Orjakivi teeb silma. Eesti loodus, 9 lk 38-39, veebis:
http://www.eestiloodus.ee/arhiiv/Eesti_Loodus09_2016.pdf
Tamm, Jakob, 1959. Kogutud luuletused. Lk 251/2.

Nagu muiste, nii tänagi tuuakse Orjakivile lilli

MÖLDRE LOHUKIVID

Möldre lohukivid. Alus: Maa-ameti ortofoto

Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Möldre küla, Uue-Tehvandi maaüksus. Koordinaadid: XY: 6434340.45, 610511.79.

Kaks kivi asuvad Loodi-Helme tee ääres, teest mõnisteist m ida pool tõusval kaldanõlval looduslikul rohumaal.

Juurdepääs

Viidad puuduvad. Valga-Uulu teel Helves pöörata Loodi-Helme tee, sõita 2,3 km ja parkida sõiduk tee äärde. Kivide juurde pääseb läbi maanteekraavi.

Kirjeldus

Tegemist on kahe rändrahnuga, mille kõrgus ligikaudu meeter ja läbimõõt paar meetrit. Kultuurimälestiste register kirjeldab kive järgmiselt:

1. kivi. Tegemist on roosakast graniidist rändrahnuga, mis tõuseb kaguküljel 120 cm maapinnast kõrgemale. Kivi pikkus kirde-edela suunas on 2,3 m, laius teistpidi 1 m. Kivi kaguküljel on sellest lahti lõhkenud tükk, mis on 1,1 m pikk ja 51 cm lai. Kivi pealispind on edelasuunas kaldu. Kivil on täheldatud 13 lohku läbimõõduga 4-7 cm, sügavus 0,3-1,2 cm. Kivist ligi 9 m kirde pool asub teine lohukivi.

2. kivi. Tegemist on roosakast graniidist rändrahnuga, mis tõuseb idaküljel 55 cm ja lääneküljel 1,15 m maapinnast kõrgemale. Kivi pikkus põhja-lõuna suunas on 2,2 m. Kivi pealispind on kohati lahti murenenud. Kivil on täheldatud neli lohku läbimõõduga 6-7 cm, sügavus 0,7-3 cm.

Taust

Tegemist on nn lohukividega, millele on tunnuslikud 4-10 cm läbimõõduga ümarad, madala sileda põhjaga lohukesed. Sarnaseid kive on Eestis teada ligi paar tuhat. Lohkude tegemise kohta on erinevaid oletusi, kuid kindel on vaid see, et need on tehtud 1000-3000 aastat tagasi. Pole andmeid, miks need lohukesed tehti, kuidas neid mõtestati ja kasutati.

20. sajandi I poolel peeti kõiki lohukive ekslikult ohvrikivideks. Nõukogude ajal nimetati need taas ekslikult väikeselohulisteks kultusekivideks.

Vaid väheste lohukivide kohta leidub pärimusi pühaks pidamisest ja nende väheste hulka kuuluvad ka Möldre küla kivid. Möldre lohukivid teeb erandlikuks see, et algselt asusid need kivikalmel. Samas leidub kalmetel pühi kive mujalgi Eestis.

Möldre lohukivid

Pärimus

Löve v Vana-Tehvandi t. Põllus Helme-Veski jõest ja Helme-Löve mnt-st idas, maantee ääres, ligikaudu 40 m eemal. Koht on kallak jõe poole. Kivid olid varem nende ümber asuva kalmu sees, mis ära lõhutud.

I – 160 cm kõrge, 225 cm läbimõõta, kivi läänepoolsel nõlvakul on lohk. Ka on kivil 9 lohukest 6 cm läbimõõduga ja 1,5 cm sügavad.

II on esimesest 9 m kirdes, 1 m kõrge, läbimõõt 225 cm, 3 lohku pealt pragunenud ja kilde ära tulnud.
E 55345 < Helme khk, Lõve v, Vana-Tehvandi (1924)

-

Lõve valla Tehvandi talu maa peal asuvad kaks ohvikivi. Nad on pealt tasased ning augud sees (Peedu Kurvits, 75 a, Lõve v Tehvandi t). EKLA F 199 M 19, lk 12, Linda Tammann 1927. ajalooline traditsioon Helme kihelkonnast.

-

Lõve valla Tehvandi talu maa pääl om kaks ohvikivi tee lähedal. Üks ori, naisterahvas, om kuskilt ära põgenu ja sinna istun. Kivi pääle om jäänu tagumiku ase. RKM II 142, 23 (2) < Helme khk., Riidaja k/n, Pori as., Veske t. – Erna Tampere < Aadu Ilisson, 82 a. (1962)

Teabeallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

Eesti looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Kultuurimälestiste register:

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13067>

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13066>

Tõrva vanamõisa järv

TÕRVA VANAMÕISA JÄRV

Tõrva vanamõisa järv. Maa-ameti ortofoto

Asukoht

Valga maakond, Tõrva linn, Vanamõisa järve maaüksus. Koordinaadid: XY: 6431445.72, 614082.41. Järv asub Tõrva kirdeservas Tõrva-Pikasilla teest 200 m loodes, Tõrva gümnaasiumist 170 m kirdes.

Juurdepääs

Järve juurde pääseb Tõrva-Pikasilla teelt Ujula, Lembitu, või Puiestee tänava kaudu. Sõiduki saab jätta Ujula tänava lõpus olevasse väiksesse parklasse. Bussi jaoks on ruumi Tõrva gümnaasiumi juures.

Kirjeldus

Järveuurija Aare Mäemets tutvustas Vanamõisa järve 1977. a järgmiselt: „Ta on 2,0 ha suurune ja suhteliselt sügav - kuni 10,5 m. Kirdekallas on lagedavõitu, kõrge ja järsk, mujal on kaldad madalamad, kaetud soise heinamaaribaga, veidi eemal peamiselt männimetsaga. Leidub õõtsikulisi kaldalõike. Kirdekaldal ujumiskoha juures on põhi liivane, mujal on põhi kaetud mitte eriti paksu mudakihiga. Järv allikaterikas. Sisse voolab 10-15 allikat, mõned neist roosteveelised. Väljavooluks on kraav Õhne jõkke. Järve vesi on kollakasroheline või heleroheline, keskmise kuni suure läbipaistvusega (2,4-5,3 m⁹ ja tõenäoliselt vähe kihistunud.

Taimestikku oli 1973. a. vähe. Fütoplanktonit on järves samuti võrdlemisi vähe, zooplanktonit rohkem. Peale järve-jämekoodiku leidub ka mingit haruldast sõudikut. Kalafaunasse kuuluvad ahven, särg, haug; olevat ka ilusat linaskit, latikat ja turba.“

Järve idakaldal asub ujula ja puhkeala, lõuna-, lääne-, ja põhjakaldal kasvab looduskaitsealune Tõrva gümnaasiumi metsapark (KLO1200130). Järve soisel lääne- ja põhjakaldal kasvab looduskaitsealune orhidee soo-neiuivaip.

Taust

Vanamõisa järve pole otseselt pühaks nimetatud, kuid pärimuse järgi peeti teda pühaks eelmises asukohas. Nimelt on tegemist rändava järvega, mis asunud algselt mujal.

Rahvasuu tunneb Eestis kümneid järvi, mis olevat rännanud oma praegusse asukohta kusagilt mujalt. Nende seas on ka mitmeid pühasid järvi, millest tuntuim on Otepää Pühajärv. Kohapärimustes on järvede rändamise põhjuseks tavaliselt see, et järve ei austatud enam ja selle vett hakati reostama. Seepeale tõuseb järv halli pilve, härja, või sokuna üles ning läheb uude paika.

Jäägu igaühe enda otsustada, kas järved ka tegelikult on rännanud. Kindel on aga see, et järvede rändamisest jutustavad lood õpetavad veekogusid hästi hoidma ning paotavad ust hingestatud ja salapärasesse loodusesse.

Tõrva vanamõisa järv

Pärimus

Vanamõisa järv

Helme kihelkonnas seisab väike Tõrva alev, kust suur maantee Tartu läheb. Kui seda teed mööda alevikust tulema hakkad, siis jõuad umbes pool versta eemal väikesse orgu. See hakkab peale nagu suur vagu teest pahemat kätt kaunis kaugel oleva umbjärvekese kaldalt, läheb teest risti üle ja laotub paremat kätt teed kaunis laiaks lagendikuks, mille pind on rabane soo. Enne oli see pisikeste kidurate mändidega kaetud, nüüd aga tasaseks, kraavidega kuivatatud heinamaaks tehtud.

Rahvas räägib, et järv enne paremal pool teed on seisnud. Järv olnud ilus, kõrgete kallastega, selge, läbipaistva, karastava veega, mis õhtutel loojamineva päikese kiirtest kullatult kui hõbedane peegel läikinud. [---] Täis ilu ja luulelist mõju, seisnud väike järveke kesk viljarikkaid põlde ja õitsvaid aasu. Rahvas pidanud järve pühaks ja hoidnud teda kõiksugustest roojustest ja mustustest puhta.

Tunnid läinud, päevad sõudnud ja aastad jõudnud ajamerre. Järvekese kaldale asunud uued elanikud, kes järve ilust ega puhtusest suurt pole hoolinud, vaid lainetesse, tema veterüppe mitmesugust pahna ja mustust visanud. Selle üle pahandanud aga järves elutsev veevaim, nii et ta nõuks võtnud oma valitsusevalda viljarikaste põldude vahelt rabasohu viia ja järve vett mustaks, sopaseks ja inimestele kõlbmatuks muuta.

Ühel ilusal suvisel päeval tõusnud järvest suur must härg ja sammunud õhtu poole, tema taga voolanud kohinal järve vesi. Härja tee käinud aga otse seda kohta mööda, kus nüüd on org, mis Tõrva alevist Tartu poole minevast maanteest üle käib ja mida järve vesi olevat uhtunud.

Kui härg jõudnud kohta, kus järv praegu seisab, siis aga soo olnud, jäänud ta seisma, kaapinud maa sisse suure augu ja kadunud sinna sisse. Järve vesi katnud aga soo ja koha, kuhu härg kadunud, ning sünnitanud nõnda ümmarguse umbjärve, mis praegugi alles on.

Järv on hästi sügav ja pehmete madalate kallastega, mis aga põhja poolt küljest, umbes sada sammu järve äärest eemal, järsku kõrgeks tõusevad. Lõuna ja lõuna-õhtu poolt küljest piirab järve kaldaid paks kuuse- ja männimets. Tühjaks jäänud järve täitnud kevadel kõrgeilt kallastelt alla voolav vesi ühes kaasatoodud prahi ja liivaga, nõnda et koht aja jooksul sooks muutus. EvV2 12/4. Käsikirjas: E 42844/7 < Helme - P. Madisson (1902).

Teabeallikad

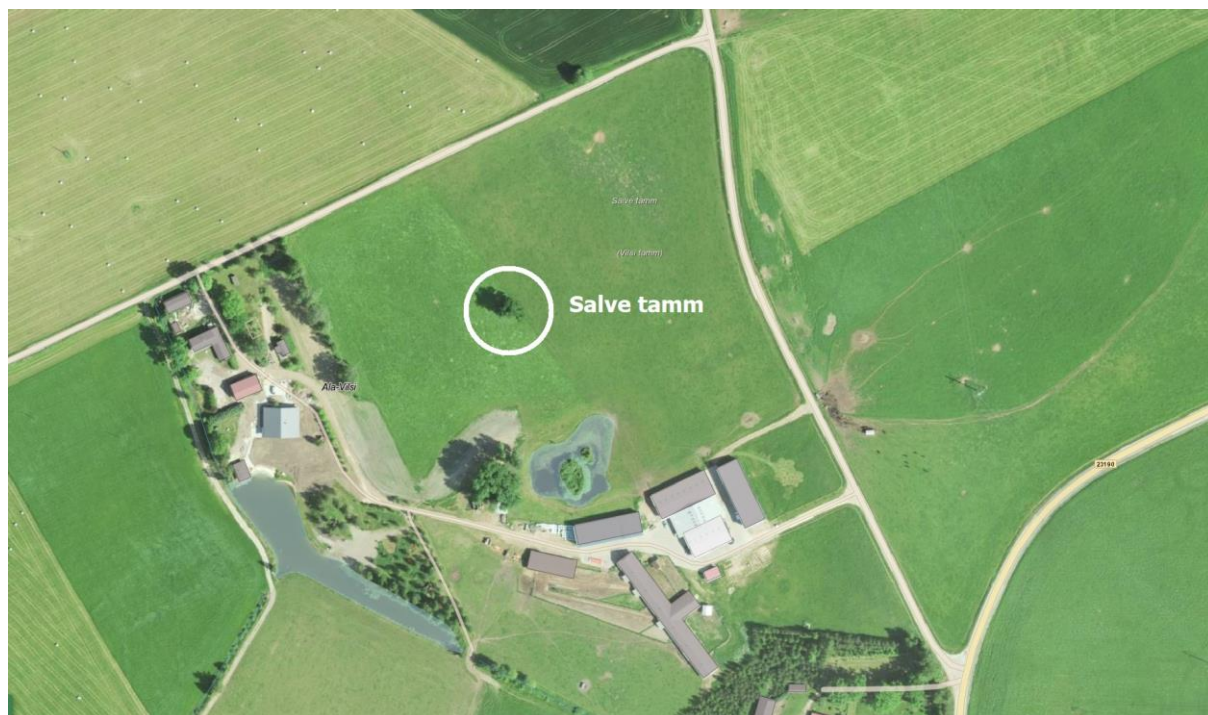
Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Mäemets, Aare, 1977. Eesti NSV järved ja nende kaitse.

Keskkonnaregister: <https://keskkonnaportaal.ee/register/body-of-water/8375648>

SALVE TAMM

Alus: Maa-ameti ortofoto

Asukoht

Viljandi maakond, Tõrva vald, Patküla, Vilsiado ja Vilsitamme maaüksus. Koordinaadid: XY: 6427054.94, 611733.46

Suur põlistamm asub lagedal karjamaal Salve-Koplimaa teest 140 m läänes ja Salve-Vilsi-Ojatore teest 90 m kagus. Tammest 130 m lääne pool asub Ala-Vilsi talu ja 130 m kagu pool on karjalahadad.

Juurdepääs

Tamme juurde ei suuna ühtegi viita. Tõrva-Jeti-Valgjärve teel Vilsu bussipeatuse juures pöörata paremale kruusateele (Salve-Koplimaa tee), sõita 300 m ja parkida sõiduk tee äärde. Sealt edasi kõndida üle karjamaa. Loomade karjatamise ajal leppida tamme külastus kokku Vilsu Anguse farmiga, tel 53407178.

Kirjeldus

Tamme ümbermõõt 1,3 m kõrgusel 536 cm, kõrgus 18,5 m. Vanus hinnanguliselt 550-600 aastat (Urmas Roht, Margit Turb 2007, Keskkonnaregister). Tamm on looduskaitse all (KLO4000334).

Pärimus

See tamm olnud ohvripuu. (Relve, 1998)

Teabeallikad

Relve, Hendrik, 1998. Eesti põlispuud. Lk 66

Looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Keskkonnaregister: <https://keskkonnaportaal.ee/register/protected-nature-object/7371673>

Kuvad: Salve tamm

Koorküla kandi pühapaigad

Alus: Maa-ameti ortofoto

KOORKÜLA SILMAALLIKAS

Samuti: Pesukoa allikas, Mõisa pesukoa allikas

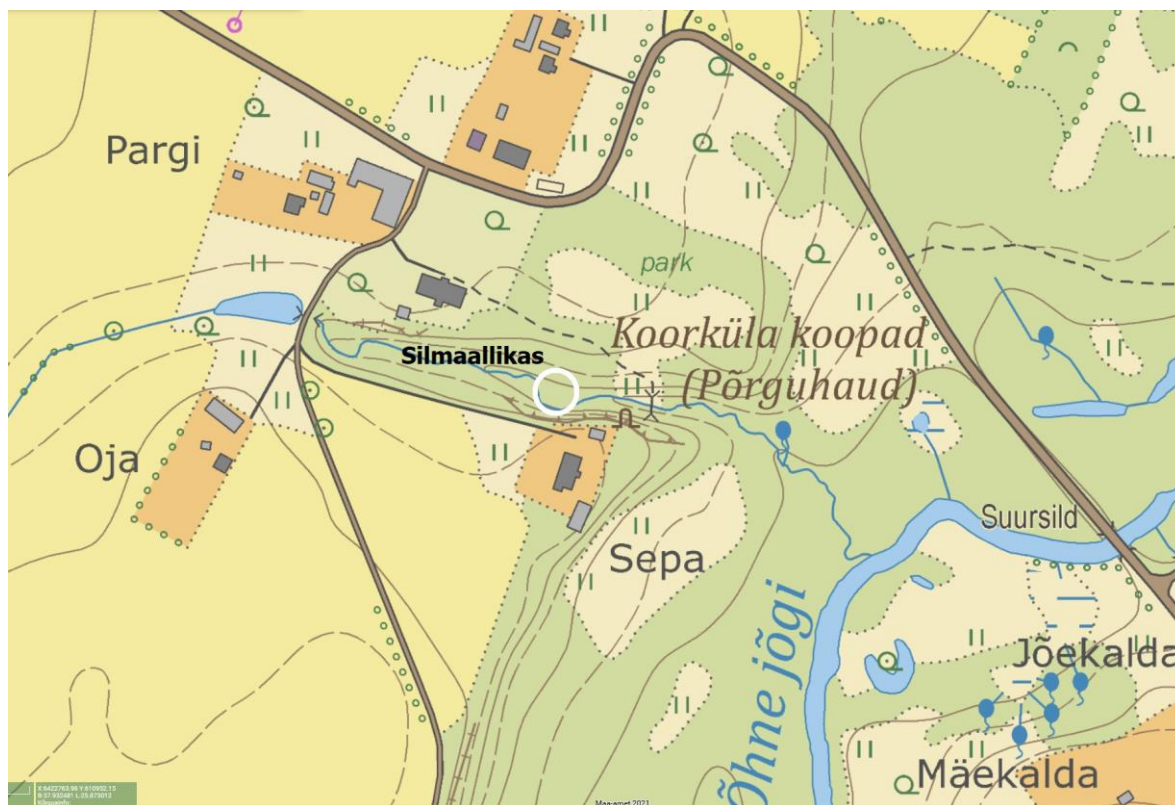
Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Koorküla küla, Koorküla rahvamaja maaüksus. Koordinaadid: XY: 6422851.24, 610568.46.

Allikas asub Koorküla mõisa pargis Kabelioja orus, Kabelioja paremal lõunakaldal. Allikast 70 m loode pool asub Koorküla rahvamaja, 70 m ida pool Koorküla koobas ehk Põrguhaud, 40 m kagu pool Sepa talu hooned.

Juurdepääs

Silmaallikale ei suuna teeviidad. Sõiduk tuleks jätta Koorküla rahvamaja juurde. Minna rahvamaja eest läbi ning kõndida Koorküla koopa juurde viivat pargiteed mööda 70 m idakagusse, pöörata rajalt paremale ja laskuda lauget nõlva mööda ojani. Vasakul paistab kõrgel kaldal liivakivipaljand.

Koorküla Silmaallikas. Alus: Maa-ameti põhikaart

Kirjeldus

Allikas voolab välja järsu kaldanõlva alumisest servast ja suubub paari m pikkuse madala liivase põhjaga ojakesena Kabeliojasse. Varasemalt on allikale paigaldatud vee kogumiseks betoonist kaevurõngas, kuid allikas voolab sellest mööda.

Allikas asub looduskaitsealuses pargis „Koorküla põlispuude grupp“ (KLO1200122).

Arvatavasti kirjeldavad varasemad uuringud Triipuse ja Põrguhaua allikat, millel oli suur raua- ja väävlisisaldus. Pole siiski päris kindel, et just need olid kirjeldatud allikad. Silmaallikas liigitub pühapaikade sekka iseloomuliku nimetuse tõttu.

Pärimus

Kooliõpetaja ja kodulooürija Kaarel Ruut kirjutab 1924. a koostatud Helme kihelkonnakirjelduse käsikirjas Koorküla allikatest: „Suurem osa siinseid hallikaid on väga roostesed, kuid on ka väga ilusa selge veega hallikaid, mida silmahallikateks kutsutakse. Väga roostene on Triipuse hallikas, aga vakamaa eemal Põrguhaua hallikal on petrooleumi maitse ja haisuga vesi, ning veel vakamaa ülemal pool on mõisa Pesukoa hallikas väga ilusa, selge ja külma veega.“

EKLA Fond 152, G. Vilbaste M 179:4, 229 l. K. Ruut, Helme kihelkond I 1924, lk 222.

Pesukoa allikat mäletavad veel vähesed. Kuid varasemalt olid Koorküla terviseallikad kuulsad ja sealt algab Eesti allikate teadusliku uurimise lugu.

Geoloog Ülo Heinsalu kirjutab: „Vees kümblemine ja vee joomine olid läinud 15.-16. sajandil Lääne-Euroopas moodi ja sealsetes ülikoolides hariduse saanud meedikud, kes tulid tööle Liivi- ja Eestimaale, hakkasid huvi tundma veega ravimise kohapealsete võimaluste vastu.

Senistel andmetel oli esimene selline arst Tartu Kuningliku Akadeemia (s.o. Tartu ülikooli. Ü.H.) professor meditsiinidoktor Laurentius Micrander. Ajalehes „Revalsche Post-Zeitung“ kirjutatakse, et ta olevat märganud siinmail palju allikaid ja võtnud ette mineraalvee- ehk terviseveeallikate otsimise. Doktor leidnud sama aasta 5. augustil Hellest ühe miili kaugusel Koorkülas liivamäe jalamil kaks tervisevee allikat. Uurimine näidanud, et allikavesi tuleb puhta liiva seest, kusjuures üks allikas „keeb“ ja annab 7-8 tündrit vett tunnis (s.o. umbes 1 l/s). Analüüsi järgi sisaldab allikavesi rauda, väävlit ja varjatud happeid (aciade occulto). Vett katsetati ravis: nii joomine kui ka selles suplemine andis positiivseid tagajärgi. Esitatust ilmneb, et kõrge kvalifikatsiooniga meedikud oskasid juba 17. sajandi lõpul allikaid mitmekülselt uurida. Eestis jäi see oma aja kohta heatasemeline allikauurimus ligi sajaks aastaks ainukeseks.

Arvatavasti jätkus 17. sajandi lõpul alanud Koorküla allikavee raviotstarbeline kasutamine kogu 18. sajandi. Seda võis soodustada Peeter I ukaas, milles soovitati tarvitada mineraalvett. Koorküla ja mõne teise allika vee koostise küsimus ja raviv mõju tõusis uuesti üles 18. sajandi lõpul, mis nähtub Riia arsti O. Huhni tööst 1970. s. Riias tegutsenud loodusuurija ja farmatseut J.B.Fischer kirjutas, et Koorküla allika vesi sisaldab väävlit ja rauda ning ümbruskonna rahvas on selle ravivas toimes veendunud (kasutati muuseas kõhtu pehmendava vahendina). (Heinsalu, 1993)

Teabeallikad

Heinsalu, Ülo 1993. Allikad vanemas Eestis kirjanduses. Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist IX. Lk 22/3.

Looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Keskkonnaregister: <https://keskkonnaportaali.ee/register/protected-nature-object/7352580>

Koorküla Silmaallikas

JETI LINSI SAARIK

Samuti: ohvri varik, hiis, Lindsa saare aed

Looduslike pühapaikade kaart

Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Jeti küla, Linsi-Ado ja Raudsepa maaüksustel. Koordinaadid: XY: 6428098.28, 588280.96.

Saarik asub Voola teest 120 m lõuna pool põllu ja rohumaa vahel. Raudsepa talu elamu asub 110 m kirde pool, Linsi talukoht 130 m lääneedelas, Udsu järv 470 m lõuna pool, Tondiorg 530 m kagu pool, Valgjärv 650 m kagu pool.

Juurdepääs

Saarikule ei osuta ükski teeviit. Tõrva-Jeti-Valgjärve teelt pöörata paremale Voola teele (pinnasetee), sõita 370 m kuni kohani kus lõpeb krunti piirav hekk ja algab põld. Sõiduk tuleb jätta tee äärde. Edasi tuleb kõndida 120 m piki heki ja põllu ja seejärel puudetuka ja põllu serva lõuna poole kuni saarikuni.

Kirjeldus

Pühapaiga tuumiku moodustab 35 m läbimõõduga madal nõgu, mille sees ja ümber kasvab lehtpuusalu. Salus kasvavad kuni 100 a vanused lehtpuud – saared, künnapuud, toomingad jm. Salu pindala on 0,4 ha, see on põhja-lõuna suunas 100 m pikk ja ida-lääne suunas kuni 40

m lai. Lohku ja puudesalu läbib vana kinnivajunud piirikraav, mille suund on põhjakirdest lõunaedelasse.

NB! Kultuurimälestiste kaardil on Lintsi saariku ja kõrvalasuva kalme asukohad vahetusse läinud. Kultuurimälestiste registri kaardil on Lintsi saariku kohal kivil kalme nr 13081

(15.12.2021). Samal kaardil on arheoloogiamälestis nr 13082 „Ohvrihiis "Lintsi saarik"“ märgitud eelpoolkirjeldatud salust 20 m põhja poole. Nimetame seda tinglikult Lintsi saarik nr 2. Lintsi saarik nr 2 on 40 – 50 m läbimõõduga salu, kus kasvavad kuni saja-aastased puud.

Kuna pärimuste põhjal selles piirkonnas on ka kalmeid loodusliku pühapaigana austatud, siis võib hiiesalu ja kalmekohta käsitleda ühe tervikuna.

Lintsi saarik. Vaade loodest

Pärimus

Hiie või ohvri lohk Koorkülas Lintsi talu piiri sees, kus suured saared, vanad põlised jalakad ja künnapuud kaskedega segamini kasvavad. Alale on see salu vist sellepärast jäänud, et sealt keegi midagi ei ole rajuda julgenud, sest rajujal olla alati midagi õnnetust sündinud. Sinna olla kõiksugu ohvriandisi viidud, kus ka kõikisugusi tontisi ja viirastusi olla nähtud. Niisugusid ohvrikohte olla seal palju, mis aga enamiste ära olla hävitatud. Ohvri andisi viidi ka enamiste iga kalme peale. (Jung I: 96 Hel 44; < K. Ruut, kooliõpetaja Koorkülas; Jung)

-

Koorkülas on Lintsi saarik - hiis, kus vanasti ohverdati. Räägitakse, seal olnud isegi tõnnivakk, kuhu need ohvrid viidi. E I 40 (281) < Helme khk. - M. J. Eisen (?)

-

Hiis ja kalm

Asukoht. Koorküla vallas Lintsi talu maal Raudsepa talu piiril talude vahel.

Kirjeldus. Lohk, kus kasvavad 2 suurt künnapuud ja saared, kutsutakse "Lintsi saarikuks". Ennem olnud säääl kive, mis nüüd osalt ära veetud on. Koorküla õpetaja hr Ruuti soovitusel on koht kui muistne mälestusmärk kuni viimase ajani alles hoitud. Rahva keskel on jutt, et hiie hävitajat ähvardab kättemaks. leitud süsa, tuhka ja põletatud konte. Teated saadud hr Ruutilt.

[Jungi kirjeldus]

"Kaks raudkirvest Koorkülas Lintsi talu ohvri lohu juurest leitud. Viljandi muuseumis." Kaart lhk 136.

A. Suik. Helme kihelkonnakirjeldus 1923-1924, lk 42-43.

Lintsi saarik

Lindsiküla ohvri hiis on aga praegu veel alles, ehk sinna küll nüüd keegi enam ohvrit ei vii. See hiis kutsutakse nüüd "Lindsi saarik." Ta on Lintsi talu krundis Raudsepa talu piiri ääres: üks lohk, kus veel minu nähes kaks suurt vana künnapuu remmelgat ja seitse suurt vana saarepuu hungast kasvas; nüüd kasvab seal ühes hulk noori saarepuid. Vanasti ei ole sealt hiiest mitte keegi julgenud midagi raiuda, sest see olevat raiujale alati mingit õnnetust toonud. Ohverdatud seal surmajumalale Toonele, millal ja mida, ei ole enam teada.

[---]

Ühe tõistsuguse vereohvri peale tähendab järgmine muinasjutt, mis tähendatud "Lindsi saarikuga" seotud. Vanasti olevat suvise pööripäeva öösel, mõni ütles jaanipäeva öösel, mõni ussimaarjapäeva öösel, mõni sügisesel pööripäeva öösel, tulnud Valgjärvest välja üks mustas riides naeste rahvas.

Tema järel käinud üks must õhvake valge lapp parema külje peal ja punane pael kaelas. Nad läinud Tondi lohust läbi Lindsi ohvri varikusse, tulnud natukese aja pärast hiiest sellesama koha pealt välja, kust sisse läinud, ning siis käinud seltsis seitse korda ümber saariku, iga korra aegu laulnud naesterahvas:

Vitsi, vitsi maarik!

Seitse lehma, saarik!

Saarikus olevat muiste seitse suurt vana saart kasvanud. Siis läinud mõlemad tulnud teed tagasi Valgjärve. Kord keegi julge mees valvanud neid Tondilohus, krapsanud õhvakesel kaelasolevast punasest paelast kinni, kuid siis kadunud vasikas ja naesterahvas mõlemad korraga ära, aga mehe käsi olnud verine. Sest saadik ei ole neid enam nähtud.

Tondilohk on selle tee peal, mis Udsu poolt tulles Valgjärve talude poole viib, Udsu ja Valgjärve talude vahelisel piiril. Selles lohus olevat vanasti tihti viirastusi nähtud: vanapagan tulnud öösi vahel inimestele vastu kord heina rua (sao), kord valge kitsi, vahel valge hobuse, vahel halasti naesterahva näol. Pööripäeva öösel küsinud vastutulijailt: "Kas minu musta maasikut oled näinud?" Kes inimene selle peale midagi vastanud, selle viinud ühes Lindsi saarikusse, kust inimene hommikul minestatult leitud. Sellest kaasa minemisest olevatki selle haigusele nimi minestama tulnud.

EKLA Fond 152, G. Vilbaste M 179:4, 229 I, lk 226-229. K. Ruut, Helme kihelkond I 1924

-

Lindsi lähedal Udsu järvest pisut põhjas on Lindsi saare aed – muistne hiiekoht. Rahvajutu järgi tabavat sellest hiiest puu raiunud inimest alati mingi õnnetus.

Heino Mägi, Karl Veri, 1983, lk 71. Siin- ja sealpool maanteed. Valga rajoon.

Teabeallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

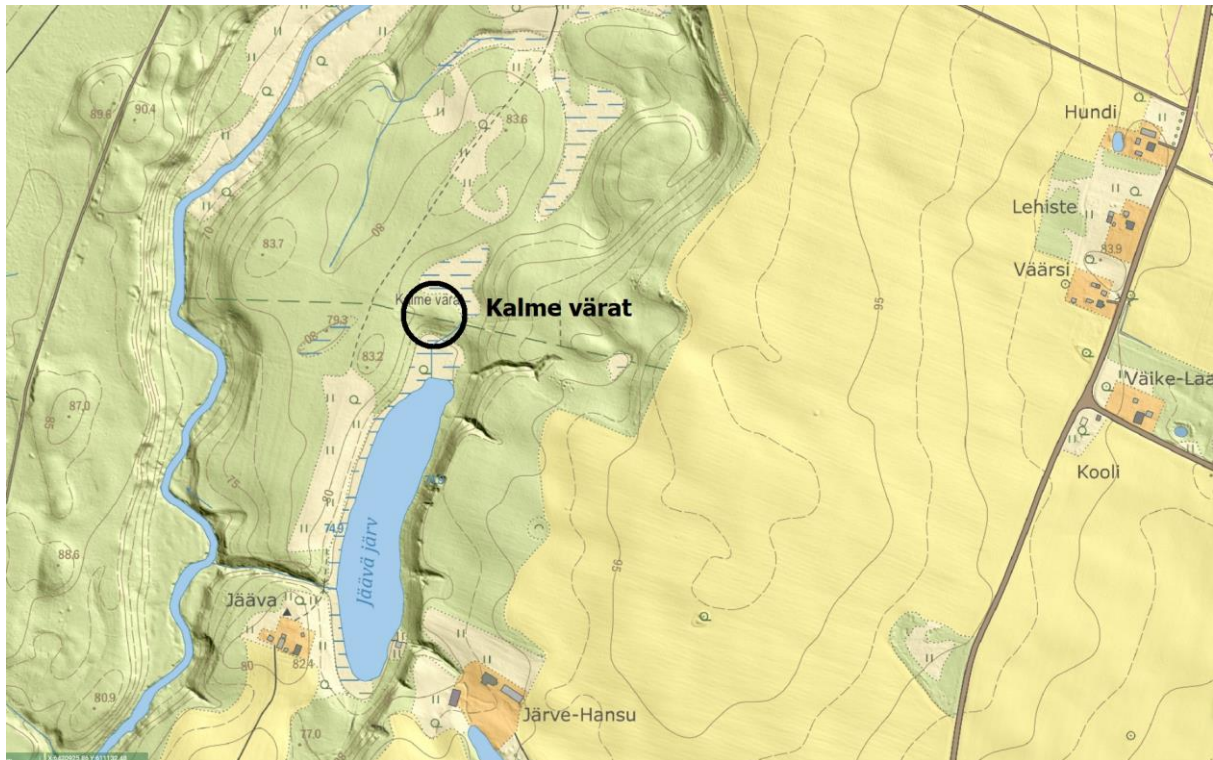
Eesti looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Kultuurimälestiste register:

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13081>

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13082>

JETI KALME VÄRAT

Alus: Maa-ameti põhikaart

Asukoht

Viljandi maakond, Tõrva vald, Jeti küla, Kose ja Järve-Juhani maaüksused. Koordinaadid XY: 6421272.21, 610067.02.

Kalme värat asub Tõrva-Valgjärve-Jeti tee ja Piiri-Jeti tee ristist 800 m lääne pool metsas. Kalme väratist 80 m lõunas asub Jäälva järv, 300 m läänes Õhne jõgi, 460 m lõunaedelas Jäälva talu.

Juurdepääs

Teeviidad ja hea juurdepääs puuduvad. Võimalik läheneda jalgsi maanteelt üle põllu ja läbi metsa, või Jäälva talu juurest läbi metsa.

Kirjeldus

Pühapaigaks on ca 40 x 50 m läbimõõduga, 2-5 m kõrge ja 0,3 ha suurune kaldaneemik Jäälva järve soostunud põhjasopi kaldal.

Metsaregistri andmetel kasvab seal kuni 80-aastaseid kuuski ja mände ja kuni 100-aastaseid haabasid. Suurem osa salust koosneb noorematest lehtpuudest.

Koht on võetud kalmistuna muinsuskaitse alla (kui arheologiamälestis nr 13080, kalmistu, kuid kaardile on kantud vaid kõrgendiku põhjaosa.

Pärimuste põhjal on tegemist vana kalmega, seal kasvas tammesalu, kuhu viidi ande. Kalmed kui inimtekkelised pühapaigad ei liigitu looduslikeks pühapaikadeks, kuid looduslik pinnavorm ja seal kasvanud puud on antud juhul looduslikuks pühapaigaks.

Jeti Kalme värat. M. Pakler 1979. Kultuurimälestiste register

Pärimus

Kivi kalme. Koorkülas Jääva talu ja Ala-Laugaste piiri peal, paar vakamaad Jääva järvest põhja pool olla kõrge ilusa koha peal suur kivi lademik, pikkus 60 sammu ja laius 20-25 sammu. Kivid olla korrata ja segamini, ja suuremalt jaolt maa sees. Kohta kutsutavat „Kalme värat“. Praegu kasvavat seal võsa peal, aga vanade inimeste mälestes olla seal ilus tamme salu peal kasvanud, kuhu muiste ohvrisid olla viidud. (Jung, 1898)

-

„kivikalme ja ohvrikoht“.

Asukoht - Koorküla vallas Jääva talu maal Ala-Laugaste talu piiril, Ahne ehk Öhne jõe ida kaldal, Jääva järve loode poolse nurga juures.

Kirjeldus - Koorküla õpetaja hr Ruuti teatel olla kalm paari aasta eest ära lõhutud. Olnud umbes 30 sammu pikk ja 10 sammu lai paadi kujuline teravate otsadega. Kalmust läinud läbi risti neli kivirida, muidu olnud kivid korrapäraselt. A. Suik. Helme kihelkonnakirjeldus 1923-1924

Teabeallikad

Jung, Jaan, 1898. Muinasaja teadus eestlaste maalt II. Lk 141

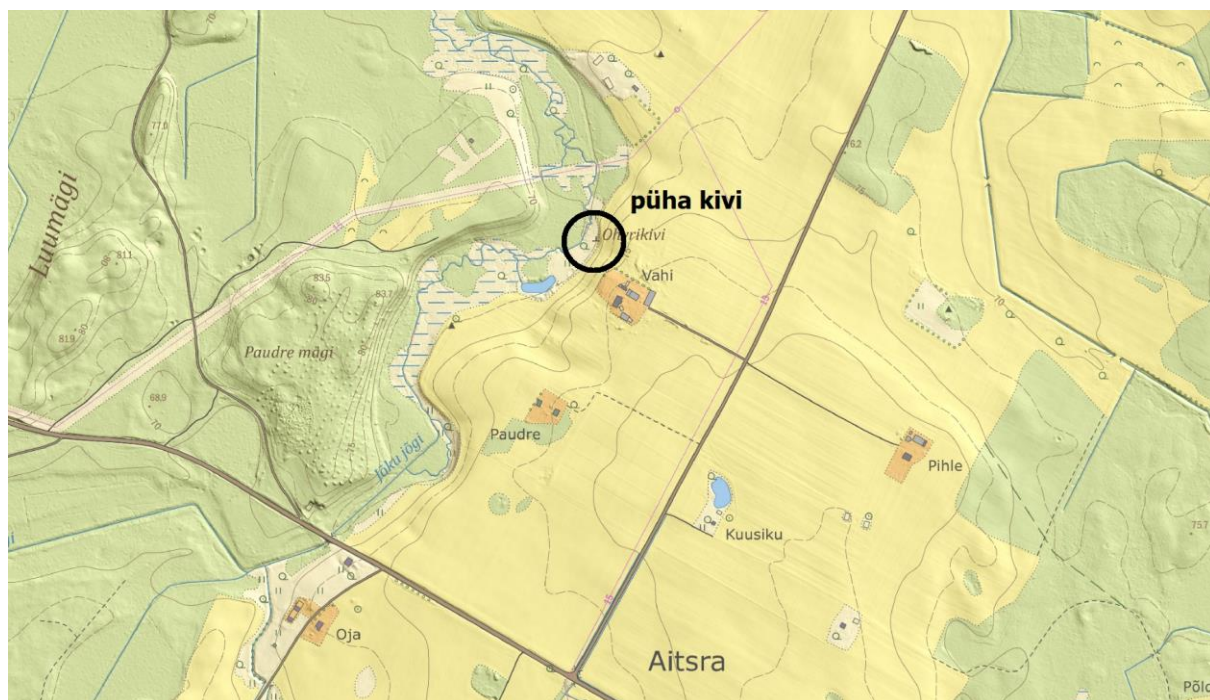
Eesti looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Kultuurimälestiste register:

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13080>

Metsaportaali: <https://register.metsad.ee>

AITSRA PÜHA KIVI

Alus: Maa-ameti põhikaart

Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Aitsra küla, Vahi maaüksus. Koordinaadid: XY: 6420430.44, 614305.46.

Kivi asub Vahi talu taga metsa ääres kaldanõlvakul karjamaa ja loodusliku rohumaa piiril. Kivist 20 m lääne pool on Jõku jõgi, 80 m kagu pool Vahi talu ning 310 m kagus Puide-Aitsra tee.

Juurdepääs

Teeviit puudub. Puide-Aitsra teel jätta sõiduk Vahi talu teeotsa. Sealt on üle karjamaa kivini veidi üle 300 m. Loomade karjatamise ajal tuleb külastamine Vahi talu pererahvaga kokku leppida.

Kirjeldus

Kivi pealtvaade on ümar, läbimõõt ca 1,7 m, kõrgus maapinnast paarkümmend cm, pealispind enam-vähem tasane, kuid sellel on rohkesti erinevast kivimist kurde ja sooni. Kivim üldiselt tumehall ja must, kurrud roosakad.

Kivi on võetud muinsuskaitse alla (arheoloogiamälestis nr 13075, Ohvrikivi).

Pärimus

Ohvrikivi Aitsaare mõisa heinamaal Jõku jõe/ oja ääres, ligikaudu 10 m ojast ida pool, põllu kallaku ääre ligidal, Madi t piiri ligidal. Päält lai $1\frac{3}{4}$ m diameeter. $\frac{1}{2}$ m pääl maa. Päälmine lai külg krobeline soonte ja voltidega, piiratud kahest äärest liistu sarnaste harjadega. Kõik konarused looduslikud. Madi t omaniku hr Timpmani (vana) teatel olla kivil ohverdatud veel 50 a eest. Ohvriks toodud põllusaadusi. E 55344 < Helme khk, Aitsaare ms.

Aitsra püha kivi

Teabeallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Kultuurimälestiste register:

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13075>

Taagepera kandi pühapaigad

Alus: Maa-ameti ortofoto

TAAGEPERA MÄEMÕTSA PÜHA KIVI

Alus: Maa-ameti ortofoto

Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Pilpa küla, Taagepera metskonna maaüksus. Koordinaadid: XY: 6430500.46, 598636.79

Kivi asub Mäemetsas kümmekonna aasta vanusel kinnikasvaval raiesmikul. Ala-Taagepera-Rakasilla tee asub kivist 0,5 km lääne pool, Taagepera loss 1,3 km lõuna pool, Ala küla 1,5 km kirde pool.

Taagepera Maemõtsa püha kivi

Juurdepääs

Kivi on kantud RMK Taagepera matkaraja skeemile ja sellele osutavad mõned teeviidad. (Kivist möödub RMK Taagepera matkarada.) Ala-Taagepera-Raiksilla teelt pöörata Ala-Pilpa teele, sõita 610 m ja jätta sõiduk tee äärde, paremale (kagusse) suunduvat metsasihti mööda kõndida 180 m kuni vasakul tee ääres on teeviit kirjaga „OHVRIKIVI“ ning pöörata siis paremale väiksele metsateele, 50 m pärast jõuab see vanale raiesmikule ja jõuab loogeldes 120 m pärast otse kivini.

Kirjeldus

Ürglooduse raamat kirjeldab kivi järgmiselt: „Lapik, püstiste külgede, kuid pealt peaaegu laudtasane rahn lameda 1 x 1,5 x 0,1 m lohkvormiga lael, mida on kasutatud ohvirituaalideks. Vesi lohus siiski ei püsi, vaid valgub lõhenemisvaondit pidi lõunasse.”

Mõõtmed 4,8 x 3,1 x 0,8 mm ümbermõõt 11,8 m E. Pirrus, 1998.

Kivi on looduskaitse all (KLO4000494).

Pärimust

Samuti teatakse ohvrikivi Taagepera mõisa metsas, nn Mäemetsas. Esimene vilja ehk liha andest viidud sinna ohvriks. Kes kord viima hakkas, pidand seda alati tegema, vastasel korral juhtund õnnetus. (Mall Potsepp, 73 a, Taagepera v vaestemaja).

EKLA F 199 M 19, lk 12. Linda Tammann 1927. ajalooline traditsioon Helme kihelkonnast.

-

Mäemetsas, alalt sanatooriumi viiva külatee ääres asub suur lame kivi. Selle kivi juures kasvavad tammed vallina ümberringi. See on olnud vanade eestlaste ohverdamise kivi. ERA II 236, 55 (6) a Helme khk, Taagepera v (1939).

Mündid Mäemõtsa kivil

Teabeallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

Looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Keskkonnaregister:

<https://keskkonnaportaali.ee/register/protected-nature-object/7372279>

RMK matkarada:

<https://www.loodusegakoos.ee/kuhuminna/puhkealad/sakala-puhkeala/taagepera-matkarada>

Ürglooduse raamat:

https://eelis.ee/default.aspx?state=3;334349141;est;eelisand;;&comp=objresult=yrg&obj_id=-1481108180

ALA PÜHA KIVI

Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Ala küla, Ede-Äru maaüksus. Koordinaadid: XY: 6430581.31, 600239.18
Kivi asub põllu servas, väikse lehtpuutuka juures madala kaldanõlva ääres. 40 m lõuna pool asuvad reovee puhastustiigid. Valga-Uulu tee ja Ala-Taagepere-Raiksilla tee ristmik asub 730 m põhjaloodes.

Juurdepääs

Teeviit puudub. Ala külas Ala-Taagepera-Rakasilla teelt pöörata Ala-Äru teele ja 90 m pärast parkida sõiduk tee äärde. Sealt edasi üle heinamaa on kivini 200.

Kirjeldus

Kivi on roosakas graniit, üldiselt pikliku pätsi kujuline, pealmine külg enam-vähem tasane, pikkus edela-kirde suunas ca 4 m, laius loode-kagu suunas ca 2 m, kõrgus 50-70 cm. Kivi on muinsuskaitse all (arheoloogiamälestis Ohvrikivi nr 13052) ja selle juures on valge plekksilt.

Taust

Kivi võeti muinsuskaitse alla nõukogude ajal, kuid praegu ei õnnestu selle kohta pärimust leida. 1924. a kirja pandud kirjelduse kohaselt asus ohvrikivi naabertalus ja oli märksa väiksem. Segadust külvab veelgi Kultuurimälestiste registris olev arheoloogilise kohateabe andmebaasi viide, mille kohaselt asuvat kaitsealune kivi Aru ja Vanavardi talude piiril. See aga oleks juba kolmas kivi, või asukoht.

Oletada võib järgmist: 1. Võimalik, et lähestikku on asunud kaks püha kivi. Suurema kivi kaitse alla võtmisel oli selle pärimus teada, kuid seda ei pandud kirja. 2. Võimalik, et kaitse alla on võetud vale kivi.

Pärimust

Ohvrikivi Asukoht. Taagepera vallas Kolgi talu põllus mõisast kiriku juurde viivast maanteest 45 sülda ida poole. Kirjeldus. Asub Ahne ehk Örne jõe poole kallakus põllus. Läänepoolne äär ulatab 40 cm maast välja, kuna idapoolne äär maapinnaga tasa on, nõnda et põldu harides adra ja äkkege üle käies sellele äärele mulda on kandunud. Päält tasane ilma aukudeta, peaaegu ruudu kujuline, mille külg 120 cm pikk. Kivi ümbrusest olla leitud vanu rahasid, mis kaduma läinud. Keegi Türi'i nimeline isik, kes olnud vanal ajal tuntud kui nõid ja "arst" teadnud rääkida, et see kivi olla ohvrikivi.

E 55343 < Helme khk., Taagepera v., Kolgi t. - ? (1924)

Ala püha kivi

Teabeallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Kultuurimälestiste register:

<https://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13052>

KÄHU HELGIKIVI

Samuti: Ala kivi, Suurekivi, Ohvrikivi, Nõiakivi

Alus: Maa-ameti ortofoto

Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Kähu küla, Helgi maaüksus nr 20301:002:0162. Koordinaadid: XY: 6430169.09, 602265.37.

Kivi asub Ala-Kähu teelt ligi kilomeeter ida pool põldude taga metsas. Ala küla asub 2 km loode pool.

Juurdepääs

Viidad ja hea juurdepääs puudub.

Lühim juurdepääsutee. Ala külas Valga-Uulu teel pöörata Ala-Kähu teele, sõita 1,9 km ja Tikstemäe talukoha järel parkida sõiduk tee äärde. Kõndida 770 m üle lageda põllu kirde suunas kuni suurema metsaala servas asuva magistraalkraavini. Kivi on teisel pool kraavi mõneteist m kaugusel metsas. Mõned aastad tagasi ehtasid külaelanikud kivi juurde pääsemiseks kraavile purde.

Alternatiivne juurdepääsutee. Ala külas Valga-Uulu teel pöörata Ala-Kähu teele, sõita 1,1 km kohta, kus Jaani ja Vanavardi talude vahel pöörab väike teeots vasakule ida suunas. Kõndida pinnaseteed mööda 430 m Väike-Vanavardi talu varemeteni, sealt 240 m edasi metsa servas oleva magistraalkraavini, sealt metsa serva mööda 250 m kagusse, 180 m itta ja seejärel 220 m taas kagusse kuni Helgikivini.

Kirjeldus

Helgikivi on mõõtmelt Valga maakonna suurim rändrahn ja maakonna ainus hiidrahnude hulka loetav kivi.

Kivi mõõtmed: 11,9 x 7,5 x 1,8 m, üm 30,2 m. (H. Viiding, 1986.

Ürglooduse raamatus kirjeldatakse kivi järgmiselt: „Graniitgneiss, jämedateraline, porfüürilaadne (mikrokliini kristallid 1-2 cm, orienteeritud - porfüroblastiline migmatiit - J. Kirsi, V. Vanambi määrangul), punakatooniline.

Lapik, ebatasase laega ja püstiste külgedega suur rahn. Lae kalle lõunasse. Idapoolsel laeosal on vaondilaadne lohk, kus püsib vesi. Lohk kulgeb piki ida-läänesuunalist lõhet, milles kohati kasvavad rohttaimed. Lääneosas, kõrgeima tipu juures väike lohksüvend läbimõõduga 5,5 ja sügavusega 2 cm. Rahn tugevasti sammaldunud.

Kivi juures on kaitsetähised. Kivi on võetud muinsuskaitse alla kui arheoloogiamälestis nr 13064 Ohvrikivi "Helgikivi". Samuti on kivi looduskaitse all (KLO4000506).

Ala kooli lapsed Kähu Helgikivil, 2013. Kuva: Kaja Leht

Taust

Pärimused kõnelevad kivi pühaks pidamisest, andide viimisest. Kivi juures on tehtud jaanituld ning Mulgimaale omaselt on sel puhul ümber kivi aetud kariloomi. Nagu pühapaikades ikka, on ka Helgikivil tantsitud.

Pärimused kõnelevad erinevate üleloomulike olendite kohtamisest ja eksimisest kivi juures. Sarnased pärimused on iseloomulikud teistelegi pühapaikadele.

Pärimust

Ohvrikiviks peetakse ka Taagepera vallas Räigi talu maa peal asuvat kivi. Ka seal käidud jaanipäiviti koos. Samuti aetud ka loomi kivi ümber. Kivile toodud ohvriks lambaid, kanu, kanamune jne. (Mart Gross, 73 a, Taagepera v Vanasaksa t). EKLA F 199 M 19, lk 12. Linda Tammann 1927. Ajalooline traditsioon Helme kihelkonnast.

-

Na arvasse, et see suur kivi on vana ohvrikivi. Igavene suur kivi, vanasti tansiti sääl kivi pääl.

KKI 34, 212 (12) < Helme khk., Helme v., Ala k. – Pille Kippar < Jaan Ertvelt, 60 a. (1962)

-

Suurekivi man on küll ühtepuhku inimese etsiksес lännu, see ikka üits kuradi koht olli.

Üks naine oli kodu minna tahten ja Vanakurat viinu selle Noosikse ala. Tema jutustas, kuidas vanakurat temal kõrval joosnu ja läinu lepikusse nii et kahises.

KKI 34, 213 (14) < Helme khk., Helme v., Ala k. – Pille Kippar < Jaan Ertvelt, 60 a. (1962)

-

Kivi juures käidud hobustega öösiti õitsil, hiljem tantsimas ja hullamas. Mõnikord ilmuvat kivi juurde punase mütsiga poisike, kes eksitavat inimese ära. Südaöösel ta kaduvat. (Ürglooduse raamat)

Teabeallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Kultuurimälestiste register:

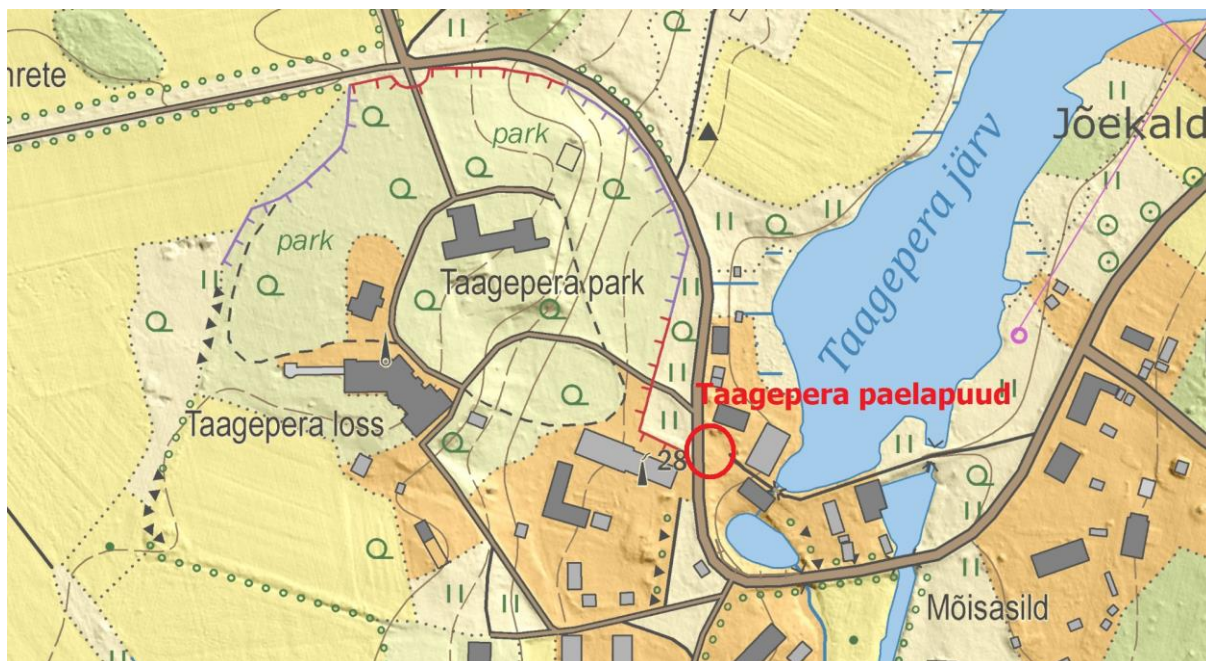
<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=13064>

Keskkonnaregister: <https://keskkonnaportaali.ee/register/protected-nature-object/7372308>

Ürglooduse raamat:

https://eelis.ee/default.aspx?state=3;334349141;est;eelisand;;&comp=objresult=yrg&obj_id=657168

TAAGEPERA PAELAPUUD

Alus: Maa-ameti põhikaart

Asukoht

Valga maakond, Tõrva vald, Taagepera küla, Ala-Taagepera-Raiksilla tee maaüksus. Puud asuvad otse tee ääres, tee idaküljel, mõisa väravate vastas haljasalal.

Kirjeldus

Paelapuudeks on kaks lehist. Puud on 40-60 a vanad. Enamik paelu on seotud ühele puule. Selle küljes on kümneid paelu, millest vanemad on juba sammaldunud. Paelad algavad inimese kõrguselt ja ulatuvad ca 5 m kõrguseni. Teise lehise küljes on vaid mõned paelad.

Taust

Taagepera paelapuud ei ole ajalooline pühapaik, kuid on mitmel põhjusel tähelepanuväärne. Varasemalt oli pulmalistel tavaks siduda paelu tee ääres kasvavatele pühadele puudele. Mõnikord viidi abielludes andi ka mujale. Pole kindel, kas see tava on vahepeal hääbunud, või on kestnud katkematult tänapäevani. Suuliste teadete põhjal on pulmalised erinevaid pühapaiku külastanud läbi nõukogude aja ja teevad seda praegugi. Püha puu, kivi, koopa, järve või muu pühapaiga juurde minnakse uuele abielule õnnistust saama. Pulmalised külastavad sageli Tartu Toomemäe püha kivi, Tamme-Lauri tamme, Taevaskoda, Jägala juga jpt pühapaiku.

Nõukogude ajal üks osa pulmakombestikust teiseses ja paelu hakati siduma ka tee ääres asuvatele kurepesadega postidele. Valged toonekured ja postid on meie masstikul uus nähtus, kuid paelte sidumise tava on iidne ja kuulub inimkonna ühisesse kultuuripärandisse. Üle Eesti leidub kümneid kui mitte sadu kurepesaposte, millele pulmalised köidavad lapseõnne nimel valgeid, siniseid ja roosasid paelu. Teadaolevalt pole sellist pulmatava kusagil mujal maailmas täheldatud.

Taagepera paelapuud on aga Eestigi ulatuses üsna haruldased. Seal ei ole kurepesa, tegemist ei ole vana pühapaigaga ja ka puud ise pole kuigi vanad. Lähedal asub aga Taagepera loss, mida pulmalised meelsasti külastavad.

Taagepera paelapuud sobivad hästi selle iidse tavaga tutvumiseks. See koht kõneleb midagi olulist ka meie rahva kohta. Ilmselt kaugest kiviajast pärinev paelte sidumise tava on elujõuline ka 21. sajandil ja ühendab meid nii esivanemate kui ka paljude teiste rahvastega.

Taagepera paelapuud. 03.2021

Taagepera paelapuud. 03.2021

PÄRIMUSI TEISTEST HELME KHK PÜHAPAIAKADEST

Jumala mägi

Jumala mägi Homulis, Eesti piiri peal. On vist küll mõni püha paik ohverdamise koht olnud. Jung, Jaan 1898. Muinasaja teadus Eestlaste maalt. II, Kohalised muinasaja kirjeldused Liivimaalt, Pernu ja Wiljandi maakonnast.

Pikrimägi

Koorkülas on Pikrimägi ja seal ligidal ka Pikrijärv. Pikrimäel on ohvrikivid, kus vanasti Pikrile mõnesuguseid ohvrid ohverdati. Ohverdati põua ajal vihma pärast, ohverdati aga ka viljasaagi pärast. E I 40 (279) < Helme khk. - M. J. Eisen (?)

Jõgeveste iie

Soolikse talu karjatie kõrval, kos tä risti suure tiest üle lät, ollu vanal aeal Jaani mägi. Et küll sääl sukugi mäke ei ole, siski kutsutes toda kotust viel prillagi Jaani mäes, selleperäst et sääl vanast egal Jaani õdagul Jaani tuld tettu. Tule ase ollu tiiru rõngast sammu kümme laga, aseme ümbre ollu 9 (mõne ütlemise järgi 11) suurt kivvi pantu. Jaanitule ümbre söönuve peremihe ja perenaese ja joonuve viina. Noore inimse käenuve ümbre tule käest kinni oiten ja laulden. Kari aetu kah tule ümbre. Kats õle sütsi ollu suure nuia otsa keidetu, tollege aetu elajid ümbre tule ja toda kutsutu ohu=roosas. Viel ollu moodun sell üöl hobesid kodun muru pääl vankride küllen oita. Enne Jaani päevä käenuve perenaese sinnä kokku Maa=Jumalele ohvrit viimä: sõira, võid, piima j.n.e., esi pallelnuve: Armas Maa=Jummal, võta sellest samastki raasiksest!

Jaani mäelt ommugu puol ollu üts ohvri kotus kate Soolikse talu (vahel) piiri pääl suure tie veeren üte suure kate=arulise kadaje all, sinnä viidu andid, kike uudset: Õlut, võid, vaara, piimä j.n.e. Ohvrit viidu Enge aeal, Jaanipäeväl, Jüripäeväl, Kadripäeväl ja muil tähtpäevil. Kui kellegil sellesst aigus tullu, et tä Jumale vastu essin olli, sis pidi tä seeni ohvrit viimä, kui tä jälle terves sai. Edimest emä piimä ja ka edimest lehmä piimä pidänd Pellill (nüidne nimi) viimä. Vana Nähri Andres Einer, tolle aane kiriku vüörmölder, ragunu tolle kadaje maha ja äävitlen iie ärä.

Arusel, Laossil ja Põrgu=Nähril ollu iis toome puhman Põrgu=Nähri Jumalet kutsutu Jndu's.

Säksi ja Toosi iis ollu tapu aian. Säksi Jaani esä Ants viinu ütskõrd Maa=jumalele piirakid. Kui tä põlvili lasken Jumalet palleme, tullu peni ja nakanu ohvrit süömä, nii saanu ta ohver ära rikutus ja pidänd uus ohver tuodame.

H II 24, 17/9 (2) < Helme, Jõgeveste - P. Einer, J. Einer (1887-1889)

Ohvrihiis

Ohvrihiis olnud Patküla vallas Miku ja Solli talu vahel, mida õpetaja Behse ja kihelkonna kohtunik

von Andrep ära olla lasknud hävitada. E 55342 < Helme khk., Patküla v., Miku t. (1924)

Alajaagu ja Vanausse ohvrikivid

Alajaagu talu aida taga asuvat ka ohvrikivi, kuhu vanasti andeid viidud ja ohverdatud. Rahvas rääkinud, et selle kivi all kurat asunud, sest olevat näinud teda aovidevikus sinna kivi alla minevat. Samasugune kivi teatakse asuvat ka Vanausse talu rehe kõrval, kuhu Vanausse vana peremees ohvriandeid viinud. (Vanausse ohvrikivi olen isiklikult näinud: madal maakivi, päält kaunis lai ja suur nõgu keskel, kuhu vihma ajal suur vihmaloomp pääle jääb. Sellest kivist teavad kohalikud inimesed mõnda jutustada, kuna Alajaagu ohvrikivi ma pole näinud, ega tea ka kohalikud elanikud sellest midagi. Küll on aga Alajaagu nimi vaimudega ühenduses. E. T. märkus.)

ERA II 7, 775 (4) < Sangaste khk., Telliste vanadekodu < Helme khk. - Eduard Treu < Moorits Bergmann, 70 a. (1928)

Koorküla valla hiied

Koorküla vald jaotati vanasti kolmeks külaks; igal külal oli ma ohvri hiis, iga hiis (siinses keeles varik) oli ise Jumalale või vaimule pühendatud. Vanasti oli rahva seas nende kohtade üle mitmed ennemuistsed jutud liikumas; noorem põlv ei tea enam midagi, ainult koha nimed on järele jäänud. Minu vanemad on näinud siin Koorkülas neid kolme ohvri hiit, kus nende noorel eal veel puud kasvanud, ning puie all kivivare olnud kuhu peale vanasti ohvrandeid viidud. Vanad eestlased uskusivad kahesuguseid vaimusid: häid vaimusid, keda ühise nimega haldijad (Helmes üteldi: hallijad) nimetati, ja pahasid vaimusid, keda ühise nimega tondid nimetati. Mõlemaid paluti ja mõlematele

EKLA Fond 152, G. Vilbaste M 179:4, 229 I, lk 222. K. Ruut, Helme kihelkond I 1924

Leebiku Uku tamm

Ka Helme Leebikul kõneldakse Uku tammest. Uus peremees lasknud Uku tamme inimeste keelust hoolimata maha raiuda. Varsti tabanud talu õnnetus. Uku puu, üle nelja jala läbi mõõta, jäänud sinna maha ja seisnud veel 1899 mahamurdumise paigal.

Eisen. Esivanemate ohverdamised, 1996, lk 76.

Patküla ristikuusk

Helme Patkülas on ristikuusk tee ääres mitmekujulisi riste täis. Mõned puukoore sisse lõigatud märgid tuletavad liiga vähe riste meelde.

Eisen, M.J, 1996- Esivanemate ohverdamised. Lk 57

Taagepera kandi ohvriaiad

Ohvri aiad

Ohvri aedasi nimetati hiljem tondi ehk pelli aedadeks.

Takepera Umpalu talus olnud veel hilja aja eest niisugune tondi aed. Kust ajast seda pidama hakatud, ei ole teada, aga mõnekümne aasta eest tagasi viidud sinna veel andid, elajate poegimisel värsket piimast, uudsest leivast, värskelt liha supist ja n. e. ja nimeldi enne kui keegi seda ise oleks maitsestunud. Jäänud niisugune ohver kogemata ehk meelega andmata, olnud varsi õnnetus käes, olgu inimeste ehk loomade juures.

Takepera Lopsu talus olnud niisamasugune ohvri aed. - Talus olnud korra pulmad ja sinna tulnud mõisa poisid kontvõõraks ehk "litslusikaks". Peremees ei ole neile midagi anda lasknud vaid käskinud kontvõõrastel silme vahele reustata. Mõisapoisid läinud vihaga ära ta teutanud koerus tüki pärast enne äraminekid ohvri aia ära. Varsi olnud peremehel silmnägu kuklasse pööratud. Ohvri aed puhastatud ära ja palutud poisid tagasi pulma ja peremees olnud varsi jälle terve.

Takepera Päidi talus olnud ka säärane ohvri aed. Ükskord teinud peremees poisiga koa (koda) juures pidu tarvis õlut. Taresse? ??? talitusele minnes kinnitanud peremees poisile kõvaste et poiss hoolega õlle kurna järele vaadaku, et keegi sinna juure ei pease ja et ka ise ka mitte seda maitsema ei hakkaks. Pois pidanud sõna. Aga koa seina alt roomanud must uss kolde ääre ennast soendama, mille poiss toki otsaga tulle lükanud. - Varsi peale selle olnud peremehe laps suremas haige. Unes üteldud peremehele, et haigus selle pärast tulnud, et peremees rumala mehe õlle vahiks jätnud, kes ohvri aia peremehe lapse, kes tule ääre ennast soendama tulnud, tulle lükanud.

H II 23, 219/21 (11) < A. Kitsberg (1889)

Valgjärve Silmaallik

Valgjärve kaldal metsa ääres silmaallik. Seal käind vanasti palju silmahaigeid ja viind sinna oma ohvrid. Paarikümne aasta eest puhastati seda allikat, kust rohkesti vett välja voolas. Puhastamise puhul leiti allikast 3 odaotsa, lammastekäärid, kaks pronksraha ja rüütli rinnakorv. Rinnakorvi viind Koorküla herra Styck ära. Kuhu see rüütli rinnakorv pärast jäänud, teadmata. Pärast puhastamist pandud allikale salvedeks õõnes puutüvi. Sest ajast hakkas allikavesi kahanema ja on nüüd paari aasta eest täiesti otsa saanud. Seda silmaallikat järele vaadates leidsin ta seest salvedeks pandud puutüve, aga allikas ise ei annud enam piiskagi vett.

E I 40 (278) < Helme khk. - M. J. Eisen (?)

HIITEGA SEOTUD REGILAULE HELME KIHELKONNAST

Hiie noormees

Lääme iilut (i)ite kaudu
Salami salatsi kaudu
Ei meid kuule 'ite koera
Ega ei näe ite näiu
Esi kuult ite noorem poiga
Asti välja akenesta
Karas vällä kamerista
Tulge sissi näiu noore
Tulge sisse öö majale
Öömajal söömajale
Minge hommen hommikule
Minu noori vellekene
Hommikult udsu madale
Hommikult kaste kavale
Siss meil niistus niidi sukka
Udsudes meil ummis kingä
Siss meil kastus kaali põlle
Ja meil parkis palla poole.

H IV 3, 40 (9) < Helme khk., Helme v. - Gustaw Habicht (1888)

Lätsi lidele käimä

Lätsi lidele käimä;
lide peni pääle tulli,
Karksi lide riida pääle.
lide riida räksätie.
Mis säääl tüüda tettänesse?
Kassi kangasta kudasi,
Nirgi söki nitseiida,
Jänes lõgist laskaiida,
Pöder pühke põrmandida,
Susi survi uhmereta,
Karu kasste taigeneta,
Rebane tegi regeda
Emä nüss vana varesse,
Sosar tõista sõõrutella.

E 56110/1 (15) < Helme khk., Hummuli, Roiu t. - Helene Jõgi < Mai Jõgi (1925)

IGAÜHEÕIGUS

Looduses liikudes tasub meeles pidada üldisi häid tavasid, mida nimetatakse kokkuvõtvalt igaüheõiguseks. Eestis on loodus- ja kultuurmaastikul lubatud liikuda jalgsi, jalgrattal, suuskadel, paadiga või ratsa. Piiramata ja tähistamata eramaal võib liikuda igal ajal ja korjata marju, seeni, ravimtaimi ja maha langenud või kuivanud oksa, kui omanik seda suuliselt ei keela.

Kui eramaa on piiratud või tähistatud, on selle läbimiseks ja sellel viibimiseks vajalik omaniku luba. Piiramiseks ja tähistamiseks ei saa lugeda üksikut piirikivi või vana lagunenud aeda. Siltide vahed peab olema selline, et nende vahelt ei saa neid märkamata mööduda. Märgistus peab olema igaühele nähtav.

Maaomanikud ei või keelata liikumist avalikel ja avalikuks kasutamiseks määratud maadel, teedel ja veekogudel, samuti jääl ja kallasrajal. Maaomanik ei või keelata eratee ega -raja kasutamist jalgsi, jalgrattaga ega muul sellisel viisil liikumiseks, kui kasutus põhineb väljakujunenud taval ega ole talle koormav.

Looduses ei või

- liikuda kohalike elanike koduõuel, istandikes, mesilates, külvidel, viljas ja mujal põllumajandusmaal, kus omanikule tekitatakse sellega kahju.
- telkida üle ühe ööpäeva ja süüdata lõket maaomaniku või maavaldaja loata.
- pidada jahti ja kalastada ilma vastava loata, välja arvatud lihtkäsiõngega.
- vigastada puid ja põõsaid.
- häirida kohalike elanike kodurahu.
- kahjustada metsloomade ja lindude elupaiku ja pesi, korjata nende mune, võtta neid kaasa koju ning tekitada neile muul viisil kahju.
- kahjustada looduskaitseobjekte ja kaitstavaid liike.
- kasutada mootorsõidukeid selleks keelatud kohas.
- saastata loodust.

Igameheõigusest pikemalt: <https://www.eesti.ee/et/eluase-ja-keskkond/looduskaitse/liikumine-looduses-ja-igaueheoigus/>

VAATA LISAKS

VEEBIVIITED

Jaan Jung, 1898. Muinasaja teadus Eestlaste maalt. II, Kohalised muinasaja kirjeldused Liiwimaalt, Pernu ja Wiljandi maakonnast.

Ajalooline traditsioon Helme kihelkonnast, kogunud Linda Vilmre 1927. aastal
<https://www.folklore.ee/pubte/ajaloolist/helme/>

Rahvausundi ja muistendite andmebaas Rehepapp:
<http://www.folklore.ee/rehepapp/tekst.php?show=all>

LEPP ehk Lõuna-Eesti pärimuse portaal: <http://www.folklore.ee/lepp/helme/>

KOOBAS: kohapärimuse andmebaas:
http://galerii.kirmus.ee/koobas/index.php?dok_id=14&module=300&op=

Eesti regilaulude andmebaas: <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>

Eesti looduslike pühapaikade kaart: <https://kaart.hiiepaik.ee/>

Hiiekoolid. Õppematerjalid, õuesõppe teemad, liitumine: <http://hiiepaik.ee/tegutse/hiiekoolid/>

KIRJANDUST

Oskar Loorits, 1935. Mulgimaa ohvrikohad.

Ahto Kaasik, 2016. Põlised pühapaigad

Ahto Kaasik, 2017. Pühapaikade teejuht